

מחקרי גבעה

שנתון המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון תש"ף

כרך ז

עורכים:

פרופ' משה צפור
פרופ' אהרן מונדשיין
ד"ר אליסיה גרינבנק

מועצת המערכת:

פרופ' מיכאל אביעוז
פרופ' בנימין בר-תקווה
פרופ' אורציון ברתנא
הרב פרופ' שלמה זלמן הבלין
פרופ' שמיר יונה
פרופ' אהרן ממן
פרופ' אסתר עדי-יפה
פרופ' יצחק קלימי
פרופ' ישראל ריץ'
פרופ' אביגדור שנאן

עריכה לשונית

עברית: אודי לוינגר
אנגלית: יאיר האס

מזכירת המערכת: בת-שבע הרוש
עיצוב והפקה: צופית צחי

© כל הזכויות שמורות

תש"ף 2020
ISSN 2664-553X

המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון
ד"ר אבטח 79239, טל' 08-8511900
דוא"ל givaa@washington.ac.il
אתר המכללה www.washington.ac.il

תוכן

7	דבר ראש המכללה
11	דבר המערכת
15	רשימת כותבי המאמרים

שער ראשון | יהדות

21	לדרך השימוש בפעלים המקראיים גר"ש ו-של"ח: משחק-רדיפה במגרשן של מילים סמי-נרדפות	משה צפור
31	פיוטי העקידה של ר' יוסף בכור שור ור' אפרים מרגנסבורג	בן ציון אשל
57	רעיון ה"דביקות" במשנתו של בעל "יושר דברי אמת"	יהושפט נבו

שער שני | ספרות ושירה

75	שירת התנ"ך של דודו ברק	יוסף פריאל
99	השאיפה הקמאית לפריון לאחר אובדן חיים. סיפורי "יציאת נשים לקראת" בתנ"ך ומחוצה לו: מבט אינטרדיסציפלינרי	אפרת בוכריס
127	עקבות בעקבות העקבות, מסה על הספר "עקבות ביים" מאת יורם מלצר	כרמלה סרנגה

שער שלישי | חינוך והוראה

- 161 אליסיה גרינבנק ושישראל זריהן וקנין
שיפוט מוסרי, תקווה וקוהרנטיות בקרב מתבגרים עם לקות למידה, מתבגרים עם לקות למידה פורעי חוק, ומתבגרים ללא לקות למידה
- 177 אורית הוד שמר
תפיסתן של סטודנטיות להוראה את ערכם החינוכי של חדרי הבריחה
- 193 סאאיד בשארה ויצחק וייס
הקשר בין עומס קוגניטיבי ורמת קשיבות ובין מסוגלות עצמית בקרב סטודנטים עם לקויות למידה וסטודנטים ללא לקויות למידה
- 215 שרה זמיר
חינוך אזרחי ופטריוטיות: הילכו שניהם יחדיו?
- 229 אפרת בנג'ז
"מתחת ללקות מסתתר ילד עם יכולות גבוהות" – קשיים של מורים לתלמידים עם תווית כפולה – מחוננות עם לקות למידה או עם הפרעת קשב, ריכוז והיפראקטיביות (ADHD)

שער רביעי | חינוך גופני ובריאות

- 253 עופר קיס ודני מורן
אימוני התנגדות במבוגרים הסובלים ממחלות המזוהות עם הגיל המבוגר / מאמר דעה
- 273 קרן ששונקר, רחלי מגנזי ודני מורן
הקשר בין גמישות שרירי פושטי הירך לכאבי גב תחתון במבוגרים / מאמר דעה
- 285 לילך גלעד כהן ודני מורן
החרדים חרדים לבריאותם? תהליכי קידום בריאות בקרב אוכלוסיית החרדים בישראל / מאמר דעה
- 307 אסתר גולדשטיין, אלה שובל, מיכל ארנון, גרשון טננבאום
אומדני קשר בין פעילות גופנית מאורגנת אחרי שעות הלימודים לבין מדדי עצם וחוזק שריר של ילדים צעירים

שער רביעי | סקירת ספרות

329 אהרן מונדשיין ביקורת על ספרם של איילה משאלי ומשה צפור -
פירושו של ראב"ע ל'אסתר'

E7

תקצירים מתורגמים

מחברי המאמרים

ד"ר מיכל ארנון

היחידה לניתוח נתונים, המכללה האקדמית בווינגייט
michalar@wincol.ac.il

ד"ר אפרת בוכריס

החוג לתנ"ך והחוג לחינוך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
Efratb1967@gmail.com

ד"ר אפרת בנג'ו

החוג לגיל הרך והחוג לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון והמכללה
האקדמית בית ברל
bengiog@gmail.com

בן ציון אשל

המחלקה לתלמוד, אוניברסיטת בר-אילן
benzion120@gmail.com

ד"ר סאאיד בשארה

החוג לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית בית ברל; המחלקה לחינוך ולפסיכולוגיה,
האוניברסיטה הפתוחה
saied@beitberl.ac.il

ד"ר אסתר גולדשטיין

החוג לחינוך גופני, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון; בית הספר לחינוך,
המכללה האקדמית בווינגייט
Ester@wincol.ac.il

לילך גלעד כהן

דוקטורנטית בבית הספר למדעי הבריאות, אוניברסיטת אריאל; ראש מנהל הסטודנטים,
המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
lilachcohen1973@gmail.com

ד"ר אליסיה גרינבנק

ראש החוג לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
gralicia2@gmail.com

ד"ר אורית הוד שמר
 החוג לגיל הרך, המכללה האקדמית ע"ש קיי
 oritshemer@gmail.com

ד"ר יצחק וייס
 המחלקה לחינוך, אוניברסיטת בר אילן
 itzhak.weiss10@gmail.com

פרופ' שרה זמיר
 ראש היחידה לקידום ההוראה, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון; בית הספר
 לתארים מתקדמים, המכללה האקדמית אחווה
 sarazamir5@gmail.com

שיראל זריהן וקנין
 מורה בחינוך מיוחד, משרד החינוך
 shirel7822@gmail.com

פרופ' גרשון טננבאום
 ראש חטיבת התואר השני של פסיכולוגיית ספורט, בית הספר לפסיכולוגיה על שם ברוך
 איבצ'ר, המרכז הבינתחומי, הרצליה
 gtenenbaum@fsu.edu

פרופ' אהרן מונרשיין
 החוג לתנ"ך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון והמכללה האקדמית לחינוך
 תלפיות
 ronim@talpiot.ac.il

פרופ' דניאל מורן
 המחלקה לניהול מערכות בריאות, אוניברסיטת אריאל
 dani.moran@sheba.health.gov.il

פרופ' רחלי מגנזי
 התוכנית לניהול מערכות בריאות, המחלקה לניהול, אוניברסיטת בר אילן
 Racheli.Magnezi@biu.ac.il

ד"ר יהושפט נבו
 החוג לתנ"ך, מכללת שאנן
 yehoshafat100@gmail.com

ד"ר כרמלה סרנגה

החוג לספרות, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון והמכללה האקדמית אשקלון
carmelasar@hotmail.com

ד"ר יוסף פריאל

החוג לתנ"ך והחוג לגיל הרך במכללת גבעת וושינגטון, החוג לתנ"ך במכללת אורות;
תנ"ך וחקר הזמר העברי, אוניברסיטת בר אילן
priel483@gmail.com

פרופ' משה צפור

ראש החוג לתנ"ך וראש התוכנית לתואר שני בתנ"ך במכללה האקדמית לחינוך גבעת
וושינגטון; המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר אילן
moshezi1934@gmail.com

עופר קיס

דוקטורנט בבית הספר למדעי הבריאות, אוניברסיטת אריאל
oferkis58@gmail.com

ד"ר אלה שובל

החוג לחינוך גופני, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון והמכללה האקדמית בווינגייט
elas@wincol.ac.il

קרן ששונקר

דוקטורנטית בבית הספר למדעי הבריאות, אוניברסיטת אריאל
sassonkern@gmail.com

פיוטי העקדה של ר' יוסף בכור שור ור' אפרים מרגנסבורג

בן ציון אשל

תקציר

במאמר זה בחנתי את פיוטי העקדה של שניים מתלמידי ר' תם (נכד רש"י וממייסדי אסכולת בעלי התוספות). ר' יוסף בכור שור מאורליאנש - מחבר העקדה "ה' אורי וישעי", ור' אפרים מרגינשבורג - מחבר העקדה המפורסמת "אם אפס רובע הקן". הדיון כלל התייחסות לשני נוסחים (גרסאות ספרותיות) קדומות לפיוט העקדה של ר' אפרים מרגינשבורג. במאמר הוצגו זיקות רבות בין שתי ה'עקדות'. ריבוי הזיקות בין שני הפיוטים מעלה את המסקנה שאין מדובר בצירוף מקרים אלא ביניקה של האחד ממשנהו. במאמר זה העליתי שני טיעונים עיקריים שיש בהם כדי לתמוך בעמדה שעקדתו של ר' אפרים מאוחרת לזו של בכור שור, ועוד שני נימוקים שלעניית דעתי כמעט שוללים את האפשרות שבכור שור השתמש בפיוטו של ר' אפרים בחיבור עקדתו זו. לאור זאת ניתן לקבוע כמעט בוודאות שפיוט העקדה "ה' אורי וישעי" (של בכור שור) קדם לפיוט העקדה "אם אפס רובע הקן" (של ר' אפרים).

תאריכים: פיוטי העקדה של ר' יוסף בכור שור ור' אפרים מרגנסבורג, פיוט, עקדה, מראה השכינה, אש-עצים-מאכלת, בעלי התוספות, בראש ההר

מאמר זה מבקש לסקור את קווי הדמיון בין פיוט העקדה של ר' יוסף בכור שור ופיוט העקדה של ר' אפרים מרגנסבורג, וכן לבחון את הזיקה ביניהם תוך השוואה לפיוטי העקדה ששימשו באשכנז ובצפון צרפת.

פיוט העקדה "אם אפס רובע הקן" מצוי בסדר הסליחות האשכנזי,¹ ואף אומץ למחזור הסליחות הספרדי. זהו הפיוט המפורסם ביותר של ר' אפרים מרגנשבורג, והוא מוזכר כבר ברשימת פיוטי העקדה שב"סדר טרויאש".²

פיוט העקדה "ה' אורי וישעי" של ר' יוסף בכור שור נזכר אף הוא באותה רשימה, שבמשך דורות רבים הייתה האזכור הכתוב היחיד לפיוט זה (החתום בשם "יוסף", בשונה מרוב פיוטי הסליחות שלו החתומים "יוסף בר יצחק"). הפיוט נדפס לראשונה בידי גולדשמידט ופרנקל,³ ועל אף שהם פרסמו אותו יחד עם פיוטי סליחות אחרים של ר' יוסף בכור שור, הרי שפרנקל הביע ספק לגבי שיוכו אליו.⁴ כפי שהוכחנו, ר' יוסף בכור שור הוא אכן מחבר הפיוט, לפי הזיקות הלשוניות שלו אל שאר יצירתו הליטורגית.⁵ ההוכחה נשענת גם על דמיון בין סיפור העקדה ב"אורי וישעי" ובין האופן שבו הוא מסופר בשתי יצירות נוספות של המחבר: הפיוט "אלהים ממכון שבתך" (סליחה הכוללת ארבע סטרופות העוסקות בעקדה),⁶ וביאור פרשת העקדה (בר' כב) בתוך פירושו לתורה.⁷

ר' אפרים בר' יצחק מריגנשבורג ור' יוסף בר' יצחק בכור שור מאורליאנש

שני חכמים אלה נמנים על ראשוני בעלי התוספות ונחשבים לתלמידיו של רבנו תם (נכדו של רש"י, רבנו תם, חי בצרפת 1100-1171). ר' אפרים בר' יצחק בר' אברהם הוא כמעט בן גילו של רבנו תם (גרמניה 1110-1175). הוא היה מראשוני בעלי התוספות באשכנז ושימש כחכם שני בבית הדין ברגנשבורג. "פיוטיו עולים על פיוטי כל בני דורו האשכנזים ושל רוב הצרפתים, קצרים ובכל זאת ברורים".⁸ "תוכנם צרת העם וענותו [...] נפשו של הפייטן היא [...] נפש נרגשת וסוערת, המחפשת לה מרגוע באמונתה ומוצאת פורקן בלשון חדה ושנונה ובלעג מר וחריף".⁹

ר' יוסף בכור שור, פרשן המקרא, חי באורליאנש שבצרפת במאה השתיים עשרה,¹⁰ ויש

1 גולדשמידט, פולין, עמ' קנא-קנג.

2 מנחם ב"ר יוסף, סדר טרויאש, עמ' 20.

3 גולדשמידט ופרנקל, לקט, עמ' 271.

4 שם, עמ' 782.

5 אשל ולביא, זיהוי.

6 הברמן, פיוטי ר' יוסף, עמ' 337-342; גולדשמידט ופרנקל, לקט, עמ' 268-271; לביא, קריאה ספרותית, עמ' 203-221.

7 נבו, בכור שור, עמ' לח-לט; כהן, בראשית (א), עמ' 193-199.

8 צונץ, ספרות, 276.

9 אורבך, תוספות, עמ' 206-207.

10 באשר ללידתו, הדעות במחקר חלוקות. האפשרויות הן 1120; 1230; 1240, יעקבס, בכור שור, עמ'

לזהותו עם ר' יוסף מאורליאנו"ש (מחכמי התוספות ופייטן).¹¹ מראשוני בעלי התוספות, פרשן מקרא ופייטן. בפירושו לתורה אימץ את דרך הפשט ואף שכללה. פירושו מצטיין במקוריות רבה הבאה לידי ביטוי בפנים רבות.¹² כישרונו הספרותי של בכור שור ניכר בפירושו לתורה באופיו האקספרסיבי¹³ ובלשונו הקולחת המשלבת בכישרון לא מבוטל פסוקי מקרא. כמו כן בולטת יכולתו הפואטית בחתימת פירושו לפרשות רבות בבתי שיר. יש שהלשון השירית חדרה אל תוך הפירושים עצמם.¹⁴ כפייטן כתב חמישה פיוטי סליחות¹⁵ החתומים 'יוסף בר יצחק'. הפיוטים כוללים סליחה מסוג 'חטאנו' בשם 'אלהים ממכון שבתך', הכתובה בטורי שיר המתארים את העקדה בתמצות רב. על סליחות אלו נוסף פיוט סליחה בשם 'ה' אליך עיני ישברו' לזכר קדושי בלויש,¹⁶ ופיוט העקדה 'אורי וישעי' (חתומה 'יוסף') שבו יעסוק מאמר זה. מרב הסגולות שמנה צונץ ביצירתו השירית של ר' אפרים תקפים גם לגבי פיוטי בכור שור. רבנו תם מכנה את בכור שור: "בכור זקן החבר ר' יוסף".¹⁷ עולה כי ר' יוסף בכור שור היה עול ימים (= "בכור") ומלא תורה (= "זקן החבר"). יש יסוד להניח כי עוד בצעירותו הספיק לכתוב חלק ניכר מיצירותיו.

'ה' אורי וישעי' לבכור שור - הפיוט וביאורו

ה' אורי וישעי וגאות חרבי
קומה והושיעה וריבה ריבי
בך עמך שם כסלו מלכי ומשגבי
ויבך על פניו ויאמר אבי אבי

5 געו בכיה תחנה וצעקה
ואם אין בהם מעשים וצדקה
דגול לפניה שפכו בכי ואנחה
ויקראו אל אלהים בחזקה

1 (הערה 2). וראו התייחסותי לסוגיה זו בסיכום.

11 יעקבס, בכור שור, עמ' 1 (הערה 1). על הכינוי בכור שור ראו יעקבס, שם עמ' 2.

12 ראו אורבך, תוספות, עמ' 134-136; סגל, פרשנות המקרא, ירושלים תשי"ב, עמ' עד; מ' גרינברג, פרשנות המקרא היהודית, ירושלים תשמ"ג, עמ' 80-81.

13 פריאל, חזקוני, עמ' 37.

14 אורבך, תוספות, עמ' 137.

15 הברמן, פיוטי ר' יוסף, עמ' 323-342. יש לציין שכפי הנראה הפיוט הראשון שהביא הברמן: "אדון כתקח מועד" (היחיד שחדר אל מחזורי התפילה שלפנינו) לא יצא מתחת ידו של בכור שור ויש המשייכים אותו ליוסף אבן תור (ברנשטיין, על בעלותו, עמ' 465-467; עמדתו קיבלה חיזוקים ממצאי גניזה, בשיחה עם א' פרנקל בשמה של טובה בארי).

16 פיוט החתום 'יוסף בכור שור' גולדשמידט ופרנקל, לקט, עמ' 263-265.

17 בתשובה לשאלה רוזנטל, ספר הישר, לז עמ' 65.

- 10 הן עֲמָדָה וְנִחַלְתֶּךָ אַחֲרֶיהָ נָהוּ
וְסַמְכוּ בָנָם לוֹ אֵל קַח בְּנֶה וְהַעֲלֵהוּ
וְזֶה יִהְיֶה מִשְׁפַּט הַנְּעַר וּמַעֲשֵׂהוּ
שֵׁם שָׁם לוֹ חֶק וּמִשְׁפָּט וְשֵׁם נִסְהוּ
- 15 זְרִיז וְנִשְׁפָּר שֵׁם בְּקָר לְבָקָרוֹ
צָלַח וְרָכַב לְכַבּוֹד אֵל וְהִדְרֹו
חָרַר וְדָא וְשָׁשׁ עַל דְּבָרוֹ
וַיִּשְׁכַּם אֲבָרְהָם בְּבָקָר וַיַּחֲבֹשׁ אֶת חֲמֹרוֹ
- 20 טָעַן אֶת בְּנוֹ כְּאִישׁ זָהִיר וְנִזְהָר
לְעִשׂוֹת רִצּוֹן מִלְּכוֹ שְׁקַד וּמְהֵר
יוֹם הַשְּׁלִישִׁי נִרְאָה לוֹ זָהָר
דְּמוֹת כְּבוֹד ה' כְּאֵשׁ אֹכֶלֶת בְּרֹאשׁ הָהָר
- כְּבֶשׂ רַחֲמָיו וְהִכִּין לְבָנוֹ מִטְּבַח
לְכַהֵן לְאֵל עֲלִיּוֹן וְזָכְרוֹ לְשַׁבַּח
לְקַח אֵשׁ וְעִצִּים וּמֵאֹכֶלֶת לְזַבַּח
וְהִקְרִיבוֹ לְפָנָי ה' וְהִגִּישׁוּ לְפָנָי ה' אֵל הַמִּזְבֵּחַ
- 25 מְדֵי עֲלוֹתָם יַחַד לְהַר הַמּוֹרִיָּה
שָׁאֵל נִין לְהוֹרוֹ אִיָּה הֲשֵׁה לְרֵאִיָּה
נָם לוֹ בְּנֵי עָרַב וְנִבְחָר לְשׁוֹכֵן עֲלֶיהָ
גְּדוֹל הָעֵצָה וְרַב הָעֲלִילָיָה
- 30 סָמָךְ בְּצִיּוֹנֶיךָ וְעַבְדְּךָ מֵעֲרֶכְתָּ
וּבְנֶה מִזְבֵּחַ כְּאִישׁ מְהִיר בְּמִלְּאֲכָתָ
עָקַר יַחֲדוֹ אִישׁ יִשְׂרָאֵל לְכַת
וַיִּתֵּן אוֹתוֹ עַל הַמִּתְהַפְּכָתָ
- 35 פָּשַׁט בֶּן גְּרוֹן לִישְׁחֹט לְכַבּוֹדְךָ
בְּשׁוֹם אֵב חָרַב לְצֹנָאָר נִכְמְרוּ רַחֲמֶיךָ וַחֲסִדֶיךָ
צִיר נֶאֱמָן שְׁלַחַת לְאִישׁ חֲסִידְךָ
וַיֵּאמֶר לוֹ הַמְּלֶאךָ הָרַף יָדֶיךָ
- 40 קָם אֲזַרְחִי וְנִשְׂא אֶת עֵינָיו
וְהִנֵּה אֵיל נֶאֱחָז בְּקַרְנָיו
רֵץ וְזָבַח תְּמוֹרֶת בְּנוֹ לְפָנָיו
מִתְהַלֵּךְ בְּתַמּוֹ אֲשֶׁרֵי בְּנָיו

שָׁם נִשְׁבַּעְתָּ אֵיכָבוֹ לְכַתֵּשׁ וּלְהַדֵּשׁ
וְזָרְעוּ בְּאוֹר פְּנֵיהָ לְבַרְךָ וּלְקַדְּשׁ
תְּמִיד אֶפְרוֹ צְבוּר לְפָנֶיהָ בְּגוֹדֵשׁ
וְהָיָה הוּא וּתְמוֹרְתוֹ יִהְיֶה קֹדֵשׁ

45 יְהִי זְכוּר לָנוּ הַיּוֹם יוֹשֵׁר פְּעֻלָּתוֹ
וְעֵשׂוֹר נְסִיוֹנוֹת אֲשֶׁר נִסִּיתוֹ
וְלִכְתּוֹ אַחֲרָיִךְ וּמִילַת עֲרַלְתּוֹ
וְכָל מַעֲשֵׂה תִקְפוֹ וּגְבוּרָתוֹ

50 סְלָה יְלִיץ בְּעַדְנוּ זְכוֹת מַפְעָלָיו
לְכַפֵּר לְעַמְּךָ רוּעַ מַעֲלָלָיו
פִּי סוֹטֵן יִסְכַּר רַע יְלִיץ עָלָיו
לֹא תֹאכְבָּה לוֹ וְלֹא תִשְׁמַע אֵלָיו

55 חִי עוֹבֵר עַל פֶּשַׁע וְעוֹן נוֹשֵׂא
זְכוּר חֶסֶד אִישׁ תָּם וְחֶטָּא עִמָּךְ כֶּסֶה
קְדוֹשׁ לְהִיּוֹת לוֹ לְמַסְתּוֹר וּלְמַחְסֵה
ה' יִרְאֶה לוֹ הַשֵּׁה

עקדה זו בוארה בידי אברהם פרנקל ב'לקט פיוטי סליחות מאת פייטני אשכנז וצרפת' עמ' 271-274. אגיש בזאת תוספות ביאור הכוללות זיקות לפירוש בכור שור על העקדה במקרא וכן זיקות לעקדות קדומות.

13. זריז ונשכר: פסחים נ ע"ב (בהקשר לפיקחות משפטית). בכור שור משלב כאן את לשונות המדרשים על סיפור העקדה: התנחומא ('זריז' – תנחומא וירא, כב) ובראשית רבה ('ונשכר' – ב"ר נה, ח, תיאודור-אלבק, עמ' 594) הביטוי 'זריז ונשכר' מהדהד את פירושו לתורה: "כי היה זריז ורדוף" (בר' כב, ג). 14 צלח: ביקע (את העצים), אונקלוס על אתר. לכבוד אל: תה' יט, ב; ובמדרש 'כבוד אל' הוא המקדש, בראשית רבה ג, ד (תיאודור-אלבק, עמ' 20). צלח ורכב לכבוד אל, פירושו גם שם פעמיו להר המוריה. 15 חרד וירא: שו' ז, ג, בשיכול. 17 טען... בננו: תעקיף ל"גניקח [...] וְאֵת יִצְחָק בְּנוֹ", בר' יט, כז. 18 לעשות... ומהר: השווה לפירושו לתורה: "זריז ורדוף לעשות רצון בוראו". 19 נראה לו: השווה "מִרְחוֹק ה' נִרְאָה לִי", יר' לא, ג. נראה... זהר: כבוד השכינה ביח' ח, ב. והשווה לעקדתו של מאיר בר יצחק ש"ץ 'את הברית ואת החסד': "וביום השלישי משלש בזכויות סכה / פאר השכינה מקום מרות סוככה" (גולדשמידט, יו"כ, עמ' 636). 22 לקח... ומאכלת: תעקיף נועז לבר' כב, ו (שקיע לשון מפירושו של בכור שור, בר' כב, ב: "וחשב אברהם כי צוה עליו לשחטו ולהקטירו כליל ולפיכך הוליד עמו אש, ועצים, ומאכלת"). 29-30 וערך... ובנה: שיכל את

סדר הפעולות: הקדים עריכת העצים לבניין המזבח, אמצעי אומנותי המציין את זריזותו של אברהם. 32 ויתן... המתהפכת: שימוש הרמזי בעקרתו של בנימן בר זרח: "נָתַנוּ עַל הַמַּעֲדָכָה / נָטַל בְּיָדוֹ הַמֶּתֶהֱפֶכֶת" (תמת צורים וחסדם, טור 9, גולדשמידט, יו"כ, עמ' 33). 34 נכמרו רחמיך: מ"א ג, כו. השוו לפיוט העתיק 'איתן לימד דעת' בנוסח שהביא פרנקל: "קה בידו חרב / רחמי א-ל נכמרו".¹⁸ 35-36 ציר... המלאך: תפקידו הדומיננטי של המלאך חריג בנוף פיוטי העקדה ומשתלב עם פירוש בכור שור לתורה: "וסוף הוכיח שהיה המלאך" (בר' כב, יא). 41 איביו... ולהדש: תעקיף ל"וֹיָדֵשׁ דְּעָה אֶת שַׁעַר אֵיבִיו", בר' כב, יז. לכתש: חולין פח ע"א. ולהדש: "וְנָדוּשׁ מוֹאֵב תַּחְתִּיו כְּהַדוּשׁ מִתְּבֵן בְּמוֹ מִדְּמֵה", יש' כה, י. ההטיה מקורה בפיוט הארץ ישראלי הקלאסי.¹⁹ 47 ולכתו אחריך: השוו יר' ב, ב. מפעליו: מעשיו, מש' ה, כב. 56 ה' יראה: ובפירוש בכור שור (בר' כב, יד): "ה' יראה – כלומר: יראה המקום ויזכור המעשה" ובעקרתו של בנימן בר זרח: "נקרא שם המקום ה' יראה על שם המעשה" ("אמונים בני מאמינים", גולדשמידט, יו"כ, עמ' 229).

'אם אַפֶּס רִבַּע הַקָּן' לר' אפרים - הפיוט וביאורו

ואלה שלושת הנוסחים:²⁰

נוסח א	נוסח ב	נוסח ג
אם אַפֶּס רִבַּע הַקָּן	אם אַפֶּס רִבַּע הַקָּן	אֶהְלֶ שְׁכֵן אִם רֶקֶן
אֶהְלֶ שְׁכֵן אִם רֶקֶן	אֶהְלֶ שְׁכֵן אִם רֶקֶן	אם אַפֶּס רִבַּע הַקָּן
אֵל נָא נֶאֱבָרְהָ עַל כֵּן	אֵל נָא נֶאֱבָרְהָ עַל כֵּן	מְדוּעַ נֶאֱבָרְהָ עַל כֵּן
יֵשׁ לָנוּ אֵב זָקֵן	יֵשׁ לָנוּ אֵב זָקֵן	יֵשׁ לָנוּ אֵב זָקֵן

18 תודתי נתונה לו שאפשר לעיין בעבודה שטרם פורסמה. זהו הנוסח שהיה מצוי במרכז אירופה. ששונה מהנוסח שהביא ספטימוס כתוב: "דחמי לא נכמרו".

19 'יוצר' לפרשת החדש "אות זה החדש": "וְשִׁנְאֵיךָ [מילון ההיסטורי: וצוריהם] פְּתָאם לְהַדְשׁ" (בר, עבודת ישראל, עמ' 694). וקדם לו (כנראה) הקליר בחיבור 'שבעתות למועדים' בפיוט "המבדיל אור מחושך", גוף 'שבעתא' הבדלה פסח: "חיל שאונים בהדש" כתב יד בספריה האוניברסיטאית קיימברידג' (T-S Collection, H 2, 49), וכן שמעון בר יצחק "אי פְּתָרוֹס בְּעֶבְרָה רֵאשׁ תַּנִּין לְהַדְשׁ" 'זולת' לשביעי של פסח (פרנקל, פסח, עמ' 459).

20 נ"א - הנוסח האחרון - הבאנו ממהדורות גולדשמידט כנזכר, שלושת הנוסחים מובאים מובאים אצל הברמן כ"עקדה ליום רביעי של עשרת ימי תשובה", הברמן, רבינו אפרים, עמ' קמא-קמו; נ"ב (נוסח הביניים), שם, עמ' קמג-קמה; נ"ג (הנוסח הקדום), שם, עמ' קמה-קמו. נצמדתי לנוסח שהביא הברמן מלבד מקרה אחד: בנ"ג סטרופה דומה לנאום יצחק שבנ"א: "בי חפץ ונכסף [...]". הובאה כתפילת אברהם ("אֵל אֶלְהִיו") אחר בניית המזבח, להכללת סטרופה זו השלכות פואטיות מרחיקות; מכיוון שלא ראיתי סימוכין לסטרופה זו בכתבי היד העדפתי להשמיטה.

פְּנִיּוֹ אֵל אִם תְּכִיר וְצַדִּיקוֹ לְפָנֶיהָ נִזְכִּיר צְוִיתוֹ קַח נָא אֶת בְּנֶךָ יְקִיר וּנְמֻצָה דָּמוֹ עַל קִיר	פְּנִים לוֹ תְּכִיר וְצַדִּיקוֹ לְפָנֶיהָ נִזְכִּיר צְוִיתוֹ קַח נָא אֶת בְּנֶךָ יְקִיר וּנְמֻצָה דָּמוֹ עַל קִיר	5 פְּנִים לוֹ תְּכִיר וְצַדִּיקוֹ לְפָנֶיהָ נִזְכִּיר צְוִיתוֹ קַח נָא אֶת בֶּן יְקִיר וּנְמֻצָה דָּמוֹ עַל קִיר
רֵץ וְדָץ לְהַקְדִּישׁוּ וּנְפֹשׁוֹ קְשׁוּרָה בְּנַפְשׁוֹ עֲטְרוּ בְּעֵצִים וְאִשׁוֹ נִזְרֵ אֱלֹהָיו עַל רֹאשׁוֹ	רֵץ אֶל הַנֶּעַר לְהַקְדִּישׁוֹ וּנְפֹשׁוֹ קְשׁוּרָה בְּנַפְשׁוֹ עֲטְרוּ בְּעֵצִים וְאִשׁוֹ נִזְרֵ אֱלֹהָיו עַל רֹאשׁוֹ	10 רֵץ אֶל הַנֶּעַר לְהַקְדִּישׁוֹ וּנְפֹשׁוֹ קְשׁוּרָה בְּנַפְשׁוֹ עֲטְרוּ בְּעֵצִים וְאִשׁוֹ נִזְרֵ אֱלֹהָיו עַל רֹאשׁוֹ
יְחִיד הַגּוֹקֵל כְּצַבִּי עֲנֵה וְאָמַר אָבִי הִנֵּה אֲשׁוֹ וְהַעֲצִים נִבְיָא וּתְשׁוּרָה אֵינִן לְהִבְיָא	יֵלֵד זְקֵנִים נְדָמָה לְצַבִּי וְנִתְגַּבֵּר כְּלִבִּי אָמַר הִנֵּה הָאִשׁ וְהַעֲצִים נִבְיָא וּתְשׁוּרָה אֵינִן לְהִבְיָא	15 יְחִיד הַוּקֵל כְּצַבִּי עֲנֵה וְאָמַר אָבִי הִנֵּה הָאִשׁ וְהַעֲצִים נִבְיָא וּתְשׁוּרָה אֵינִן לְהִבְיָא
מַחֲכֵמָה הַשִּׁיבֹו בַחִילָה אֱלֹהִים יִרְאֵה לוֹ הַשָּׂה לְעוֹלָה יְחַדְּוּ שְׁנֵיהֶם בְּגֻלָּה יִשְׂרוּ בְּעַרְבָה מְסֻלָּה	מוֹלִידוֹ עֲנֵהוּ מֶלֶךְ אֱלֹהִים יִרְאֵה לוֹ עוֹלָה הִלְכוּ בְּאַהֲבָה כְּלוּלָה יִשְׂרוּ בְּעַרְבָה מְסֻלָּה	20 מְלִים הַשִּׁיבֹו מְלַהֲבֵהִלוֹ עֲנֵה אָבִיו וְאָמַר לוֹ אֱלֹהִים הַשָּׂה יִרְאֵה לוֹ וְיִוֹדַע ה' אֶת אֲשֶׁר לוֹ
בְּרֹאתֶם תֵּל הַר הַשְּׂכִילוֹ מֵרֵאשִׁית זֶהָר מִקוּם אַגֵּן הַסְּהָר וּשְׁנֵי בְנֵי הַיְצָהָר	כָּאוֹ אֶל הַר גְּבוּהָ וְנִשְׂאָ עָרְכוּ עֵצִים אֲשֶׁר אֵב נִשְׂאָ עָקְרוּ עַל הַמַּעְרָכָה וְלֹא חֲסָהָ וַיִּרְאֵה אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂהָ	בְּמִצּוֹתָיִךְ שְׁנֵיהֶם נִזְהָרִים וְאִדְרִיךָ לֹא מֵהִרְהָרִים חָשׂוּ מְאֹד נִמְהָרִים עַל אַחַד הַהָרִים 25 רָאוּ אֶשׁ תְּלוּלָה מִהָרֹו עֲצֵי עוֹלָה יְחַדְּוּ בְּאַהֲבָה כְּלוּלָה יִשְׂרוּ בְּעַרְבָה מְסֻלָּה
רְבֹוע מִזְבַּח בְּנָה וְאֶל אֱלֹהָיו פָּנָה כִּי לֹא מְלִבּוֹ עֲנָה וַיְהִי יָדָיו אֲמוּנָה	רָאָה יְחִיד כִּי הוּא הַשָּׂה נִם לְהוֹרוֹ הַמְּנִסָּה אוֹתִי כְּכֹבֶשׂ תַּעֲשֵׂהָ לֹא תַחְמַל וְלֹא תִכְסֵהָ 30	

בי חפץ ונכסוף
 לכבי לו אחשף
 האם תמנעני סוף 35
 רוחי ונשמתי אליו יאסוף

דיו ורגליו עקד
 וחרבו עליו פקד
 לשומו על העצים שקד
 והאש על המזבח תוקד 40
 רגליו כפת מלבעט בו
 ויונת אלם שמח בלבו
 להקטיר הקטרת חלבו
 על המזבח תוקד בו

רבי רחמיו כבש אביו
 ראות בן יחדו חביב
 קלוי באש להב שביב
 דמו לזרוק על המזבח סביב
 רחמיו אסף מעליו

צואר פשט מאליו
 ואביו נגש אליו
 לשחטו לשם בעליו
 והנה ה' נצב עליו
 ידו שלח מאציליו
 ומאכלת לקח אליו
 לשחטו לשם בעליו
 והנה יי נצב עליו
 עקד ידיו ורגליו
 והנה ה' נצב עליו

חוקר את אשר נעשה
 האב על בנו לא חסה
 לבו אל כפים נשא
 וידא אלוהים את כל אשר עשה 45

קרא למרחם משחר
 תמור בנה הנבחר
 והנה איל אחר
 ועשה אל תאחר 50
 צרח למרחם משחר
 תמורת יחדך תבחר
 הנה איל אחר
 ועשה אל תאחר

חזות קרן מנחה מזכרת
 צדקו לפניו נזכרת
 אסיפת אפרו נשארת
 לעדת בני ישראל למשמרת
 חליפי אזכרתו
 תכוז הקטרתו
 ותעלה לה תמרתו 55
 והיה הוא ותמורתו

חזה לעד דשונו
 ואלם פיו ולשונו
 זכור לבני אביונו
 אתו ואת בנו

צָדְקוֹ לְעַד יוֹחֵק לְפָנֶיךָ בְּשָׁמִי שָׁחַק וְתִזְכֹּר בְּעַת הַדְּחָק אֶת אֲבֹרְהֶם וְאֶת יִצְחָק	קוֹרְאִיךָ עֲנֵה מִשָּׁמַי שָׁחַק בְּצַדִּיקָה אֶל תִּרְחַק זָכֹר לָהֶם בְּעַת הַדְּחָק אֶת אֲבֹרְהֶם וְאֶת יִצְחָק	זָכְרוֹן לְפָנֶיךָ בְּשָׁחַק לְעַד בִּסְפָר יוֹחֵק בְּרִית עוֹלָם לֹא יִמָּחַק אֶת אֲבֹרְהֶם וְאֶת יִצְחָק

חַזוֹת קָרוֹן בְּסִבְךָ
תִּזְכֹּר לְעַם קְרוֹיְכָךְ
תַּעֲוֹרֵר רַחֲמֶיךָ בְּטוֹבְךָ
בַּעֲבוּר אֲבֹרְהֶם אוֹהֲבְךָ

קוֹל הַצֵּאן דִּלְתִּיךָ יִשְׁקֹד בְּזָכֹר עֲקֵדָה בְּאִים לְקוֹד וְאִתָּה בְּרַחֲמֶיךָ תִּפְקֹד פָּנֵי הַצֵּאן אֶל עֲקֹד	קָהֳלָם בְּאִים לְקוֹד סְמוּכִים עַל צְדָקָתוֹ לְשְׁקֹד כְּצֵאן קְדָשִׁים לְפָקֹד פָּנֵי הַצֵּאן אֶל עֲקֹד	קוֹרְאִיךָ בְּאִים לְקוֹד בְּצִדִּיק עֲקֵדָה תִּשְׁקֹד צֵאנֶךָ בְּרַחֲמִים תִּפְקֹד פָּנֵי הַצֵּאן אֶל עֲקֹד

ביאור נוסח א' של העקדה 'אם אפס רובע הקן' הוא לפי ביאורו של ד' גולדשמידט תוך השלמות נוספות, ותוך ציון מקבילות בין שיבוצי ר' אפרים לבין שיבוצי קודמיו.

9 רץ... הנער: השוה בר' יח, ז. 10 ונפשו... בנפשו: בר' מד, ל, בהשראת עקדתו של קלונימוס בר יהודה 'איל אחר נאחו בסבך': "פִּכְשׁ וְחִבְשׁ וְכִטְל הַשּׁוֹרָה / כְּלִתָּה נִפְשׁוֹ בְּאֵהָבָה קְשׁוּרָה". 11 עטרו: הקיפו, שמ"א כג, כו; קישטו, שה"ש ג, יא. 12 נזר... ראשו: במ' ו, ז, והשוו לעקדתו הנ"ל של קלונימוס בר יהודה: "לִבְשׁ פָּאָר וְהִקְרִיב תְּשׁוּרָה / לְרֹאשׁ אֲמָנָה כְּלוּלָה תְּשׁוּרָה". 13 יחיד: אהוב, מש' ד, ג. הוקל כצבי: ש"ב ב, יח; וראו אבות ה, כ. 25 ראו... תלולה: אדר"נ ושמעון בר יצחק, סילוק ליום ב: "רָאוּ שְׁלֵהֶבֶת תְּלוּלָה". 27 באהבה כלולה: מטבע לשון המצויה אצל ר' אלעזר הקליר ("תְּעַטְרֵנוּ בְּאֵהָבָה כְּלוּלָה", פרנקל, סוכות, עמ' 179). 28 ישרו... מסלה: יש' מ, ג; והשוו שמעון בר יצחק, סילוק ליום ב: "וְהִלְכוּ לְדַפְּסָם בְּיִשְׂרָאֵל מְסֵלָה". 31 ככבש תעשה: כקורבן עולה, שמ' כט, לט. 33 בי חפץ: שמ"ב כב, כ (בהיפוך משמעות). 41 צואר פשט: מטבע לשון מקובלת במדרשי התנחומא, פסיקתא רבתי ה: "בא יצחק ופשט צוארו על המזבח". 42 נגש אליו: בר' מד, יח; מח, יג. 45 חוקר... נעשה: עצירת העלילה והסטת המבט אל התצפית האלוהית מקורה בפרד"א ל (היגר, תש"ח): "והב"ה יושב ורואה האב מעקיד בכל לב והבן נעקד בכל לבו" (וכן ב'סילוק' של שמעון בר יצחק). 46 האב... חסה: השוו מלאכי ג, יז. + יח' טז, ה. 57-58 זכרון... יוחק: השוו למלאכי ג, טז. 59 ברית עולם: תה' קה, י. 60 את... יצחק: שמ' ב, כד. חריזות אלו חותמות את ה'מחיה' של שמעון בר יצחק העוסק בעקדה, ומופיעות במחרוזות הלפני אחרונות בעקדתו של בנימן בר זרח 'תמת צורים וחסדם'; ובפיוט 'אלהים ממכון שבתך' של בכור שור; וראו טורי השיר החותמים את פרשת 'תולדות' בפירוש בכור שור לתורה (בר' כח, ט). 61 קוראיך: תה' פו, ה. באים לקד: יר' כו, ה, בפדר"א ל (היגר) פרשת העקדה

נחתמת בדרשה: "אמר ר' יצחק והכל בזכות השתחויות". 64 פני... עקד: בר' ל, מ, פני עמך פונים אל העקדה שבזכותה יימחלו עונותיהם (ואולי מרמז למעשי קידוש השם שאל מימושם מכוונים חיי היהודים). חריזות 'קד' 'שקד' 'פקד' 'עקד' חותמות גם את ה'סילוק' של שמעון בר יצחק.

פירוש טורי השיר המיוחדים לנו"ב

13 ילד זקנים: בר' מד, כ. נרמה לצבי: שה"ש ב, ט. 63 כצאן קדשים: יח' לו, לז. 25 הר... ונשא: יש' נז, ז, הצמדת כינויים אלו להר המוריה מקורם בנבואת אחרית הימים: יש' ב, ב: "נִכְוֶן יְהִי הַר בֵּית־ה' בְּרֹאשׁ הַהָרִים וְנִשָּׂא מִגְבְּעוֹת". 26 ערכו עצים: וי' א, ז. 27 על המערכה: על העצים. 28: וירא... עשה: ראו להלן טור 48 שבנו"א. 37 רגליו כפת: תוספתא מקוואות ז, א. 38 ויונת אלם: תה' נו, א. (בהשראת 'עקדתו' של אבן גבירול: 'אז בהר מור דץ יונת אלם?') שמח בלבו: שמ' ד, יד. 39 נו"ב: הקטרת חלבו: פסחים סה ע"ב. מחרוזת ייחודית אחרי טור 40: רָבִי: הו' ח, יב. 21 רחמיו כבש: חתימת 'זכרונות' בתקיעתא דרב (גולדשמידט, ר"ה, עמ' 258). קלוי באש: תיאור מנחת ביכורים, וי' ב, יד. באש... שביב: יש' כט, ו: "ולהב אש" + איוב יח, ה: "שביב אשו". דמו... סביב: וי' ז, ב. 41 ידו... מאציליו: משחק מילים, שמ' כד, יא: "וְאֵל אֶצְיָלִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁלַח יָדוֹ". מאציליו: מחיקו, יח' יג, יח. 53 חזות קרן: דני' ח, ה. מנחה מזכרת: וי' ה, טו. 55 אסיפת... נשאת: תנחומא (ורשא) וירא כג: "תהא נזכר להן עקדתו של יצחק ותחשב לפניך כאלו אפרו צבור על גבי המזבח ותסלח להן ותפדם מצרתן". 56 לעדת... למשמרת: במ' יט, ט. מחרוזת ייחודית אחרי טור 56: פיו ולשונו: מש' כא, כא. זכור... אביונו: בקשת נקמה (תה' קלז, ז: "זכר ה' לבני אדם") וישועה (תה' עב, ז "וישוע לבני אביון"). אותנו... בנו: וי' כב, כח. 57 קוראיך: תה' פו, ה. ענה משמי: תה' כ, ז. 58 בצרתה: תה' קכ, א. בצרתה... תרחק: תה' כב, יב.

פירוש טורי השיר המיוחדים לנו"ג

13 גבר כארי: אבות ה, כ. 14 למובילו: השוו תה' עו, יב. 17 בחילה: בפחד, בזהירות, איוב ו, י. 63 ואתה ברחמיך: נחמ' ט, יט. 25 תל הר: הר גבוה, יח' יז, כב. 26 השכילו... זהר: דני' יב, ג: "והמשפלים יזהירו כזהר". מראה זהר: יח' ח, ב. 27 מקום... הסהר: מקום המקדש, מושב הסנהדרין, סנהדרין לו ע"א. אגן הסהר: שה"ש ז, ג. ושני... היצהר: זכ' ד, יד, ומכוון למלך וכהן, ספרא (עמ' 77). מחרוזת ייחודית אחרי 28: רבוע מזבח: שמ' כז, א. רבוע... בנה: תעקיף לבר' כב, ט: "ויבן שם אברהם את המזבח". ואל... פנה: התפלל לאל. כי... ענה: איכה ג, לג ויהי... אמונה: שמ' יז, יב. 37 הגיש אליו: אל האלוהים, ופרקי דר' אליעזר, ל (הייגר) בתיאור סצינה זו: "הגיש את מנחתו ואת נסכו". אחרי טור 40: רחמיו אסף: יר' טז, ה. 49. יה... פקח: תעקיף ל"וישא אברהם את עיניו" בר' כב, יג; תוך

21 "אֶקְטֵב לוֹ רָבִי תוֹכְתִי כְמוֹ זֶר נְחֻשְׁבוֹ". הרמיזה לפסוק בהושע נושאת בחובה הרמז המחזק את ניכורו של אברהם ליצחק.

זיקה הדוקה לסיפור גירוש ישמעאל, בר' כא, יט. 52. ראה... ויוכת: בר' לא, מב. מחרוזת ייחודית אחרי טור 60: חזות קרן: דני' ח, ה. בסבך: בר' כב, יג. לעם קרובך: תה' קמח, יד. בטובך: נחמ' ט, כה. בעבור... אוהבך אברהם: בר' כו, כד + דה"ב כ, ז. 61 קול הצאן: שמ"א טו, יד. הצאן: וכוונתו לישראל. דלתיך ישקד: מש' ח, לד.

תיאור הזיקות בין הפיוט 'אורי וישעי' לפיוט 'אם אפס רובע הקן'

מרחב ליטורגי משותף – שימוש הרמזי בפיוטי עקדה מאת ר' בנימן בר זרח

בשני פיוטי העקדה של תלמידי רבנו תם מופיעים טורי שיר מתמיהים שמשמעותם מתבארת באמצעות מילוי פערים, תוך שימוש הרמזי בטורי שיר הלקוחים מעקדותיו של בנימן בר זרח.²² בכור שור בפיוט 'אורי וישעי' מרפרר עם העקדה 'תמת צורים וחסדם'; ור' אפרים ב'אם אפס רובע הקן' נו"ב מתכתב עם העקדה 'אמונים בני מאמינים'.

בכור שור ב'אורי וישעי' מתאר את קשירת יצחק על המזבח: "וַיִּתֵּן אוֹתוֹ עַל הַמִּתְּהַפֵּכֶת" (טור 32). המילה "הַמִּתְּהַפֵּכֶת" היא יחידאית במקרא, ומופיעה כשם תואר לחרב.²³ והנה בעקדה 'תומת צורים וחסדם' של בנימן בר זרח מופיעים תחילתו וסיומו של הטור השירי של בכור שור: "נָתַנּוּ עַל הַמַּעֲרֶכֶת / נָטַל בְּיָדוֹ הַמִּתְּהַפֵּכֶת" ('תמת צורים וחסדם', טור 9) ויש לשער כי המתפללים האמונים על יצירותיו של בנימן בר זרח השלימו את החסר במחשבתם ("וַיִּתֵּן אוֹתוֹ עַל הַמַּעֲרֶכֶת וְנָטַל בְּיָדוֹ אֶת הַמִּתְּהַפֵּכֶת").

בפיוט העקדה של ר' אפרים 'אם אפס רובע הקן' נו"ב אנו מוצאים בסצינה זו את הטור השירי: "עָרְכוּ עֵצִים אֲשֶׁר אָב נִשְׂא" (נו"ב טור 26). טור זה נושא מספר סתירות.²⁴ הקריאה בעקדתו של בנימן בר זרח 'אמונים בני מאמינים' עשויה ליישב את הקשיים. שם מופיע הטור השירי: "טְעִינַת עֵצִים אֲשֶׁר עַל הַמְּזִבְחַת נַעֲמָה / יְקוֹד אֵשׁ וּמֵאֲכֹלֶת אֲשֶׁר אָב נִשְׂא" ('אמונים בני מאמינים', טור 5). בנימן בר זרח מבהיר שלא רק העצים נערכו אלא גם הוצתה

22 בנימן בר זרח, פייטן שחי כפי הנראה בדרום איטליה באמצע המאה האחת עשרה, פרנקל, שעיר וחותנו, עמ' 195; 198. חיבר שלוש עקדות (גולדשמידט, י"כ עמ' 32-34; 229-228; 522-523)

23 "וַיִּשְׁלַח מִקְדָּם לְגַן עֵדֵן אֶת הַפְּרִי בָיִם וְאֶת לֶהֱטֵ הַחֶרֶב הַמִּתְּהַפֵּכֶת" (בראשית ג, כד). - האם עקד אברהם את יצחק על חרב? בשינויי הנוסח שהביא פרנקל באפראט נמצא בכ"י אחד: 'אל המהפכת' (על פי יד' כ, ב) - אסרו במאסר; ובכ"י אחר: 'על המערכת' - על העצים. ניתן להניח כי ריבוי הנוסחים מעניק עדיפות לנוסח המוקשה (הכלל הפילולוגי: הקשה לקריאה הוא החזק *Lectio difficilior potior*) הנתמך על ידי שלושה כתבי יד.

24 בראש הפיוט 'אם אפס רובע הקן' - יצחק עוטר באש ובעצים; והנה בטור זה שבנוסח ב' - יצחק כביכול אינו כשיר לשאת את העצים (טור 26: "עֵצִים אֲשֶׁר אָב נִשְׂא"). תמוה, לפי טור שירי זה שיתף ר' אפרים את יצחק בעריכת העצים ("עָרְכוּ עֵצִים") אך הדירו מנשיאתם ("אֲשֶׁר אָב נִשְׂא"). בניגוד לגרסה המקראית המטעימה שיצחק נשא את העצים ואברהם ערך אותם לבדו.

האש. כפי הנראה ר' אפרים בנו"ב כיוון לטור השירי של בר זרח, והטעים כי הוא מאמץ את ציור עריכת העצים של בנימן בר זרח שכללה את הצתת האש עם הנפת הסכין ("יקוד אֵשׁ וּמֵאֲכֶלֶת אֲשֶׁר אָב נָשָׂא"). קריאה זו ב'אם אפס' נו"ב משתלבת עם האמור בהמשך אותה עקדה: "דָּאוֹת בֵּן יְחִדּוֹ חֲכִיב / קְלוֹי בְּאֵשׁ לְהַב שְׂבִיב" (נו"ב אחרי טור 40). תמונה זו השתמרה אך עומעמה בנוסח הסופי של הפיוט (נו"א, טורים 39-40).

התוקף של חלק מנקודות ההשוואה נובע מכך שהתופעות המצויינות ייחודיות לשני הפיוטים על רקע קורפוס פיוטי עקדה (ויצירות ליטורגיות נוספות הנדרשות לנושא העקדה). רוב הקורפוס מתבסס על המחזורים שפרסם גולדשמידט (ליטא; 'פולין'; 'יו"כ'; 'ר"ה') וב'לקט סליחות' שהוא ליקט ופורסם על ידי נכדו א' פרנקל. כמו כן יש מספר עקדות שלא נכללו במאספים הנזכרים של גולדשמידט.

קווי דמיון פואטיים

1. הופעתה הייחודית של המילה 'זוהר' כייצוג מראה השכינה – חז"ל הוסיפו לסיפור

העקדה את סצינת ראיית כבוד השכינה על ראש ההר הנסמכת לפסוקית המקראית: "וירא את המקום מרחוק". כך בפרד"א: "ראה עמוד של אש עומד מן הארץ ועד השמים". סצינה זו נכללה בעקדתו של בכור שור ("אורי וישעי") ובעקדתו של ר' אפרים ("אם אפס רובע הקן" בנו"א ובנו"ג). אורי וישעי: "יום השְׁלֵשׁ נִדְּאָה לוֹ זֹהַר / דְּמוֹת כְּבוֹד ה' כְּאֵשׁ אֲכָלֶת בְּרֹאשׁ הָהָר". אם אפס נו"א: "דָּאוֹ אֵשׁ תְּלוּלָהּ"; ובנו"ג: "בְּאֵתָם תֵּל הַר / הַשְּׁפִילוֹ מִדְּאָה זֹהַר". המילה "זוהר" כתיאור מראה השכינה שנגלה לאברהם ייחודי בקורפוס פיוטי העקדה ונמצא רק ב'אורי וישעי' ו'אם אפס' נו"ג.

2. דמיון במעטפת: בשתי העקדות חתימת הסטרופה הראשונה כוללת "אב"; ושתי

העקדות חותמות בבקשה לאל כי יפנה את מבטו אל עבר יצחק הנעקד.

חתימת הסטרופה הראשונה כוללת "אב" – 'אורי וישעי': "וַיִּבֶךְ עַל פָּנָיו וַיֹּאמֶר אָבִי אָבִי", ו'אצל ר' אפרים: "אֵל נָא נֹאמְדָה עַל פֶּן / יֵשׁ לָנוּ אָב זָקֵן" ('אם אפס רובע הקן', בכל הנוסחים). החדרת מוטיב האב יוצרת יחס אימננטי (של קרבה) בעוד שאצל בכור שור האימננציה מכוונת אל האל, אצל ר' אפרים האימננציה מכוונת אל אברהם ואל סיפור העקדה המקראי.

חתימת העקדה בהפניית 'מבט לאחור' אל יצחק הנעקד – "ה' דְּאָה לוֹ הִשָּׁה", 'אורי וישעי': "פָּנֵי הַצֶּאֱן אֶל עֶקֶד", 'אם אפס'. בשני הפיוטים יצחק מופיע בכינוי מאותו שדה סימנטי ("הִשָּׁה"; "עֶקֶד"). זיקה זו מתבלטת על רקע בחינת כלל הקורפוס, והיא ייחודית לשני פיוטים אלה (למעט עקדתו של אפרים מבונאה, תלמיד תלמידו של ר' אפרים מריגנבורג). שני הפיוטים מחזקים את הקשר האמיץ של האל לזרעו של יצחק בזיכרון העקדה המקראית, העקדות המתרחשות ברדיפות הפוקדות את דורם..

3. **סטיות מהסיפור המקראי בנוגע ל'מכשירי הקורבן' – כסיפור המקראי יצחק נושא על גבו את עצי העולה ואברהם נושא בידו את האש ואת המאכלת (בר' כב, ו). בכור שור העמים על אברהם את שלושת מכשירי הקורבן: האש, המאכלת והעצים: "לִקַּח אֵשׁ וְעֵצִים וּמֵאֲכַלֶּת לְזֶבַח".**

בכור שור צירף את כל מכשירי הקורבן כמשאו של האב, ובכך הפגין חופש אמנותי בתיאור סצנה זו. בדומה לו גם ר' אפרים סטה מהסיפור המקראי כאן, אך בחר לתאר את יצחק כנושא על עצמו גם את האש: "עֲטְרוּ בְעֵצִים וְאֵשׁ". מבדיקת קורפוס פיוטי העקדה עולה כי שבירת קונפיגורציית נשיאת מכשירי הקורבן (עצים על יצחק; אש ומאכלת בידי אברהם) ייחודית לשני פיוטים אלו.

4. **ציון ההיענות המהירה של גיבורי העקדה כמטרימה את ראיית השכינה על ההר – בכור שור בפיוט 'אורי וישעי', מקדים לתיאור התגלות האל לאברהם ("נִרְאָה לּוֹ זֹהָר", טור 19) את ההיענות הזריזה של אברהם ("לְעֵשׂוֹת רְצוֹן מְלָכוֹ שָׁקֵד וּמְהֵר", טור 18).**

גם ר' אפרים בנו"א (המאוחר והמגובש) הקדים לראיית האש רכיב של מהירות. הליכתם המהירה של העוקד והנעקד קדמה לראיית האש. ר' אפרים לא הסתפק בציון הזריזות כמקדימת הנבואה, אלא תחם את ה'ראייה' בין שתי פעולות מהירות: "הֵשׁוּ מְאֹד נְמַהְרִים [...] / כָּאוֹ אֵשׁ תְּלוּלָה / מְהֵרוּ עֲצֵי עוֹלָה" (טורים 23-26) – הליכה מהירה לפני החיון ועריכת עצים מהירה לאחריה.

מכאן עולה ששני הפיוטים מייחסים תפקיד נכבד ל'מראה השכינה': חוויה דתית הבאה כשכר להיענות המהירה (ולא אמצעי לזיהוי יעד ההליכה כבמדרש).

5. **החדרת מוטיבים מדרשיים אל הפיוטים – הפיוט 'אורי וישעי' של בכור שור מתאפיין במינימליזם סיפורי, ולמרות זאת שילב בגרסתו שלושה מוטיבים נרטיביים מדרשיים; שלושת המוטיבים הללו חדרו גם לפיוטו של ר' אפרים: א. ראיית מראה השכינה כדמות אש, כפי שהתבאר לעיל; ב. התמסרותו של יצחק למעשה השחיטה באמצעות הושטת צווארו: "פֶּשֶׁט בֶּן גְּרוֹן לִישָׁחַט לְכַבֹּדְךָ" ('אורי וישעי', טור 33); "צִנָּאָר פֶּשֶׁט מְאֵלִיו" ('אם אפס רובע הקן' נו"א, טור 41). ג. זכרון אפרו של יצחק: "תְּמִיד אֶפְרוֹ צָבֹר לְפָנֶיךָ בְּגוֹדֶשׁ" ('אורי וישעי', טור 43); "אֶסִּיפֶת אֶפְרוֹ נְשֹׂאֶרֶת" ('אם אפס רובע הקן', נו"ב, טור 55). במקבילה בנו"א (באותו הטור): "וְתַעֲלֶה לְךָ תְּמַתּוֹ".**

6. **שיבוץ פסוקי תפילת מספר יונה בתוך האקספוזיציה – בפיוט 'אורי וישעי': "וַיִּקְרָאוּ אֶל אֱלֹהִים בְּחַזְקָה" (טור 8) – יונה ג, ח – תפילת אנשי נינווה. בפיוט 'אם אפס רובע הקן' שובץ הפסוק: "אֵל נָא נֹאבְדָה" (טור 3 בכל הנוסחים) – יונה א, יד – הלקוח מתפילת המלחים המטילים את יונה אל הים. השימוש בכתובים אלה בתיאור מצב קהילת המתפללים מגביר את האווירה הלימנאלית (הגבולית), שהרי תפילות אלו**

בספר יונה נאמרו כשאסון ממשמש ובא: מהפכת העיר הגדולה בעוד ארבעים יום ('אורי וישעי') והים המאיים להפוך את האונייה ולבלוע את יונה ('אם אפס'). התפילה מעומק הלב של נוכרים בשעת צרה נענית, ומכאן הציפייה שתיענה קריאתם של בני אברהם, אהובו של מקום, שחיהם תלויים על חוט השערה.

7. **תיאור הקדשת יצחק בעזרת שימוש בפסוקים הקשורים לזירות – בפיוט 'אורי וישעי' מופיע בציווי העקה הטור השירי: "וְזֶה יְהִי מִשְׁפֵּט הַנְּעַר וּמַעֲשֵׂהוּ" (טור 11 – שו' יג, יב).** טור שירי זה משלב שיבוץ מותאם משאלת מנוח אבי שמשון למהות ציווי הקדשת בנו לנזיר מבטן. ר' אפרים בפיוט: 'אם אפס' – בכל הנוסחים – פתח את תיאור היענות אברהם לצו האל במילים: 'דָּן אֶל הַנְּעַר לְהַקְדִּישׁוּ', וחתם את הסטרופה במילים: 'נִזְדָּר אֱלֹהָיו עַל רִאשׁוֹ' (טורים: 9; 12). חתימת הסטרופה לקוחה מפרשת הנזיר בתורה (במ' ו, ז). השימוש בכתובים הנקשרים בנזירות משרה הילה של קדושה על סיפור העקה המפויט. בעוד שבכור שור משבחן כתוב מסצינת הקדשת שמשון לנזיר, ר' אפרים משתמש מפורשות בפועל 'להקדישו' וב'נזר אלהים'.

8. **שימוש בחריזה דומה בתיאור 'ההליכה' תוך מעבר מלשון יחיד ('אורי וישעי') ללשון רבים ('אם אפס') – במקרא תיאור ההליכה אל 'המקום' נכתב בצורה לקוננית: "וַיֵּקֶם וַיֵּלֶךְ אֶל הַמָּקוֹם"; "וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחַד. וַיָּבֹאוּ אֶל הַמָּקוֹם".** בכור שור בסטרופה החמישית מטעין את ההליכה בפעלים המורים על יראה (זהירות) ואהבה (מהירות). סטרופה זו פותחת בחזרו "זָהִיר וְנִזְהָר", ממשיכה "שָׁקֵד וּמְהֵר" ומסיימת בראיית מראה שכינה: "נִרְאָה לוֹ זֶהר"; "בְּרֵאשׁ הָהָר". ר' אפרים בחר בחוזרים דומים בתיאור הליכתם של אברהם ויצחק: "בְּמַצֹּתָהּ שְׁנֵיהֶם נִזְהָרִים"; "חָשׂוּ מְאֹד נִמְהָרִים"; "עַל אֶחָד הָהָרִים". המעבר מלשון יחיד ללשון רבים מבטא את השוני הנרטיבי בין שתי העקדות: התמקדות בצדקת אברהם ('אורי וישעי'), ושיתוף יצחק בזכותו של אברהם ('אם אפס'). בכור שור מקדיש את מחצית הסטרופה לשבחי היענות הזהירה והמהירה של אברהם, ואת מחציתה השנייה לתיאור מראה השכינה. ר' אפרים בסטרופה זו לא כלל את מראה השכינה ולכן שלושה טורים מוקדשים לשבח היענות של אברהם ויצחק: "נִזְהָרִים"; "לֹא מְהַרְהָרִים"; "נִמְהָרִים", והחריזה הרביעית מוקדשת להגעה ליעד: "עַל אֶחָד הָהָרִים". המשותף לשני הפייטנים הוא שתיאור שבחם של המנוסים מוסיף והולך – הפייטנים פותחים בזהירות ומסיימים במהירות, שכן "זריז עדיף מזהיר" (רש"י בחולין קז ע"ב).

9. **מענה רך של אברהם ליצחק המכיל תקווה באמצעות ההרמוז הטמון בפסוקים – בפיוט 'אורי וישעי': "נָם לוֹ בְּנֵי עָרֵב וּנְבָחַר לְשׁוֹכֵן עֲלֶיהָ / גְּדוֹל הַעֲצָה וְרַב הָעֲלִילָה"; המשך הכתוב (יר' לב, יט): "אֲשֶׁר עֵינֶיךָ פְּקוּחוֹת עַל כָּל דְּרָכֵי בְּנֵי אָדָם לְתַת לְאִישׁ כְּדַרְכָּיו וּכְפִרֵי מַעֲלָיו" – מרמוז שהאל לא יקפח שכר יראיו. "אם אפס" (נו"א): "אֱלֹהִים הִשָּׂה יְרֵאָה לוֹ / וַיִּדַע ה' אֶת אֲשֶׁר לוֹ".** הפסוקית המקראית לקוחה מפרשת קרח (במ' טז, ה): "בְּקֶרַח וַיִּדַע ה' אֶת אֲשֶׁר לוֹ וְאֶת הַקְּדוֹשׁ וְהַקְּרִיב אֵלָיו וְאֶת אֲשֶׁר יִבְחַר בּוֹ יִקְרִיב אֵלָיו". ר' אפרים עושה כאן (באופן די חריג לנו"א) שימוש בהרמוז – שכן,

בפרשת קרח – הקדוש, הנבחר, המוקרב – לא נזכר; להיפך, קרבת האל מגוננת על המוקרב ומזכה אותו לחיות בצל האל.

10. שימוש בחיזיוניים ובכינויים משגיבים – בפיוט 'אורי וישעי' מזכה בכור שור את האל וגם את אברהם בכינויים משגיבים. כאמור, בדומה לסיפור המקראי אברהם נתפס כגיבור העקדה, אי לכך יוצר בכור שור מדרג בהרעפת החיזיוניים והכינויים המשגיבים בין שלושת 'גיבורי' העקדה – האל זוכה למספר המרבי של כינויים משגיבים; שני לו – אברהם;²⁵ ואילו יצחק חף מכל חיזוי וכינוי משגיב.

בעקדה 'אם אפס רובע הקן' מוצאים שוב תבנית של מדרג 'גיבורי העקדה' המתבטאת בחלוקת החיזיוניים והכינויים המשגיבים. גם כאן קיים אותו משולש גיבורים (האל, אברהם ויצחק); רק שניים מהם מעוטרים בחיזיוניים. אולם מדרג החיזיוניים מהופך: הפיוט מכביר חיזיוניים וכינויים משגיבים על ראש יצחק, גם אברהם זוכה לתארים משגיבים, אולם האל חף מכל חיזוי וכינוי משגיב.²⁶

שלושת הנוסחים של פיוט העקדה 'אם אפס' וזיקתם לעקדה 'אורי וישעי'

1. ר' אפרים מאמץ בנוסחו (נו"א) הסופי אלמנטים מפיוטו של בכור שור שלא הופיעו בנוסחים הקודמים (נו"ג; נו"ב):

אברהם עונה ליצחק מענה רך ומנחם. הביטוי המנחם בא באמצעות השיבוץ המקראי. המשכו של הפסוק או הקשרו כולל את התוכן רווי התקווה: הבטחה לגמול ראוי מאת האל ('אורי וישעי'); ואמונה שהנקדש לאֵל הוא הזוכה לחיים ('אם אפס').

יצחק מבטא את היענותו לעקדה במחווה גופנית – הושטת צווארו לסכין המונף: "פֶּשֶׁט בֶּן גְּרוֹן לְיִשְׁחָט לְכַבֵּדְךָ" ('אורי וישעי', טור 33); "צָנָאָר פֶּשֶׁט מְאֵלִיו" ('אם אפס רובע הקן' נו"א, טור 41).

הפייטן מצמיד את ראיית מראה השכינה (מראה האש) להיענות מהירה (תוך שימוש בפעלים משורש מה"ר) – כפי שפורט למעלה.

2. כשאנו בוחנים רצייה אומנותית והשקפה כמו השאלה מיהו גיבור העקדה, אנו רואים שהנוסח הקדום (נו"ג) של 'אם אפס רובע הקן' קרוב יותר ל'אורי וישעי' מהנוסחים

25 האל: אורי וישעי; אגות חרבי, מלפי ומשגיבי; אבי אבי, דגול; אל עליון, שוכן עליה: גדול העצה, רב העלילה; מי, עובר על פשע; עון נושא; קדוש. אברהם: זריז ונשכר; חרד וירא; פשע על דבר; איש זהיר ונזהר; איש במלכת; איש ישר לכת; איש חסיד; מתהלך בתמו.

26 פירוט התארים והחיזיוניים בעקדה 'אם אפס רובע הקן' על שלושת נוסחיו יובא להלן.

המאוחרים (נו"ב; נו"א). בפיוט 'אורי וישעי' מתמקד בכור שור בדמותו של אברהם (ברומה לגרסת העקדה המקראית ול'עקדות' האנונימיות, ושל הפייטנים האיטלקים הראשונים: ר' יחיאל [פרנקל, פיוטי יחיאל, עמ' 155-158] ובנימן בר זרח [גולדשמידט, יו"כ, עמ' 522-523]). בכור שור מאריך בתיאור היענותו של אברהם בכורך העקדה (טורים 13-18), מציין שזכה למראה שכינה (טורים 19-20) ומייחס את כל פעולות הפולחן (כולל נשיאת העצים!) לאברהם. יצחק מתואר כילד קטן שאביו מעמיסו על החמור (טור 17) וזכותו מצטמצמת לצייתנות כנועה ושתוקה: "פֶּשֶׁט בֶּן גְּרוֹן לִי שְׁחֵט לְכַבֹּדְךָ" (טור 13).

בפיוט 'אם אפס רובע הקן' התמונה שונה. היענותו המהירה של אברהם מצוינת בקיצור נמרץ: "דָּךְ אֶל הַנְּעַר לְהַקְדִישׁוּ" אף ש"נפשו קשורה בנפשו". סמוך לריצתו של האב הזקן (טור 9) מצוינת קלילותו של הבן היחיד (טור 13). מכאן האב והבן שותפים בהליכה, בראיית מראה השכינה ובמעשי הפולחן. כך בנו"א המאוחר ובנוסח הביניים (נו"ב). אולם בנו"ג (הקדום ביותר) התמונה שונה. בנוסח קדום זה (נו"ג) התמקד הפייטן בצדקת אברהם, בהתאם לסטרופה הראשונה בפיוט: "מִדּוּעַ נִאֲבָה עַל בֶּן / יֵשׁ לָנוּ אָב זָקֵן" (נו"ג טורים 3-4 ובשינוי קל בשאר הנוסחים). המיקוד בדמותו של אברהם (בנו"ג הקדום) מתבטא הן בסטרופת חתימה ייחודית לנוסח זה: "תְּעוֹרֵר רַחֲמֶיךָ בְּטוֹבְךָ / פְּעֻבּוֹר אַבְרָהָם אוֹהֲבְךָ" (מתוך סטרופה ייחודית לנו"ג אחרי טור 60); והן בהצצה חטופה לרחשי ליבו של אברהם בשעת הציווי: "דָּךְ וְדָךְ לְהַקְדִישׁוּ" (טור 9). כבר בנוסח זה (נו"ג – הקדום) תפקידו של יצחק גדול מזה שבפיוט 'אורי וישעי' – כך לגבי נשיאת מכשירי הקורבן, וכך לגבי שיתוף יצחק בראיית מראה הזוהר (בכור שור הטעים כי אברהם הוא שראה את הזוהר).

בשלושת נוסחי 'אם אפס' ניכרות תמורות במעמדו של יצחק. ב'אפס רובע הקן' כבר בנו"ג הקדום הועמס ('עוטר') יצחק לא רק בעצים (כמו במקרא) אלא גם באש (טור 11). הוא 'מתגבר כלביא' (טור 13); יצחק שותף ליישור המסילה עם אברהם (טורים 19-20); בראיית ההר וב'השכלת מראה הזוהר' (טורים 25-26). בנו"ב של 'אם אפס' כבר קיימת מגמה ברורה של מיקוד המבט בצדקת יצחק. מחרוזת החתימה של נו"ג החותמת "פְּעֻבּוֹר אַבְרָהָם אוֹהֲבְךָ" הומרה במחרוזת המוקדשת לזיכרון יצחק: "חִזָּה לְעַד דְּשׁוֹנוֹ / וְאַלֶּם פִּי וְלִשׁוֹנוֹ" (מחרוזת ייחודית אחרי טור 56), אולם צדקתו עדיין דמומה. צדקתו של יצחק מתעצמת גם מתיאור הקרבת יצחק בצבעים עזים: "דְּאוֹת בֶּן יַחֲדוֹ חֲבִיב / קְלוּי בְּאֵשׁ לְהַב שְׂבִיב / דְּמוֹ לְזֶרוֹק עַל הַמְּזַבֵּחַ סְבִיב" (נו"ב אחרי טור 40). בשל שתיקת יצחק מעיד הפיוט על שמחתו כמספר כל-יודע: "וַיּוֹנֵת אֱלֹהִים שְׂמֵחַ בְּלִבּוֹ" (נו"ב טור 38). בנו"א (המאוחר מבין השלושה) ר' אפרים עצור יותר, הוא מקפיד לא לציין ביטויי שמחה כהלוך נפש ומעמעם את תיאור ההקרבה. על היענות יצחק לעקדה אנו לומדים ממחווה גופנית ("צְנָאָר פֶּשֶׁט מְאֲלִיו") וגם מנאום ששם ר' אפרים בפיו של יצחק, "נאום בוגר, מאופק ובעל גוון פילוסופי" (אליצור, בכבי או בשמחה, עמ' 29): "נָם לְהוֹרוֹ הַמְּנִסָּה / אוֹתִי כְּכֶשׂ תַּעֲשֶׂה / לֹא תַחְמַל וְלֹא תַכְסֶּה // בִּי חֶפְצִי וְנִכְסוֹף / לְבָבִי לֹא אֶחְשֵׁף / הָאֵם תִּמְנְעֵנִי סוֹף / רוּחִי וְנִשְׁמָתִי אֲלִיו יֵאֲסוֹף" (טורים 29-36).

3. בפיוט 'אורי וישעי' התמקד בכור שור במשולש הגיבורים: האל-אברהם-יצחק, וצמצם את תפקידו של המלאך. את האל זיכה בכור שור בפיוט במספר המרבי של כינויים משגיבים; שני לו – אברהם; ואילו יצחק חף מכל חייו וכינוי משגיב. בעקדה 'אם אפס' הדיר ר' אפרים את המלאך לחלוטין מסיפור העקדה בשלושת הנוסחים. בנוסח הקדום (נו"ג) האל אומנם חף מכל חייו, אבל מספר הכינויים והחיזויים של אברהם ויצחק כמעט שווה.²⁷ בנו"ב יצחק זוכה ליתרון בולט מאוד,²⁸ גם בנו"א יצחק זוכה ליתרון במספר החיזויים.²⁹ מכאן עולה כי כבר בנו"ג הקדום נדחק מעמדו של האל מול עמדתם ההירואית של העוקד והנעקד; אולם רק בנוסחים ב' ו-א' מתהפך לגמרי הדירוג ויצחק מקבל את המעמד הבכיר במשולש הגיבורים: אל-אברהם-יצחק. מדרג נועז זה נותן ביטוי סמוי לאופיו המריר ולמחאתו הדתית של ר' אפרים, לנוכח הדרכים שבהן האל מנהיג את עולמו.

4. בכור שור בפיוט 'אורי וישעי' הקדיש שישה טורים (13-18) שבהם תיאורי אווירה ורגש, שבאמצעותם ניכר תיאור נשגב של היענותו של אברהם בבוקר העקדה. תיאור זה כולל צמדי פעלים (דִּיזוּ וְנִשְׁכַּר; צָלַח וְדָבַב; שָׁקַד וּמָהַר); צימוד (שֶׁם בָּקָר לְבָקָרוֹ) ותקבולת (כְּבוֹד אֵל וְהַדָּרוֹ). לקישוטי שיר אלה יש משקל אקספרסיבי. במקצב שירי זה כלול רצף פעלים המגלים מפורשות את הלכי הנפש של אברהם (דָּדַר וְדָא וְשָׁשׁ).

ר' אפרים יצר 'עקדה' עצורה יותר, היענותו המהירה של אברהם מסוכמת בטור שירי אחד. בנו"ג (הקדום) כולל טור שירי זה הצצה מהירה לנבכי ליבו של אברהם בבוקר העקדה: "דָּץ וְדָץ לְהַקְדִּישׁוֹ" (טור 9). כמו כן בנוסחו הראשון נו"ג ר' אפרים חוזר ומציין את שמחתם של אברהם ויצחק בדרך ("יַחְדּוֹ שְׂנִיָּהֶם בְּגִלָּה").

בנו"ב תיאור היענותו המיידית של אברהם לצו העקדה כבר אינו כולל את ציון 'דיצתו' וזהו נוסחו המחודש: "דָּץ אֶל הַנְּעַר לְהַקְדִּישׁוֹ". כמו כן הוא נמנע מלציין את גילתם של העוקד והנעקד בדרך, ואת ציון הגילה מחליף ציון האהבה: "הֶלְכּוּ בְּאַהֲבָה כְּלוּלָה" (טור 19). לעומת זאת, בתיאור סצינת העקדה מרכז ר' אפרים בנו"ב את מבטו על יצחק ומציין שיצחק יונת האלם "שָׁמַח בְּלְבוֹ" (טור 38). שמחת ליבו של יצחק נמסרת לנו כמידע מפיו של מספר כול-יודע החודר לנבכי ליבו של יצחק.

27 **נו"ג - אברהם:** אָב זָקֵן; וְצָדִיקוֹ (פעמיים); מוֹבִילוֹ; מַחְכְּמָה; וַיְהִי יָדָיו אֲמוּנָה; אוֹהֲבָהּ. **יצחק:** בְּנֵךְ יָקָר; נֵר אֱלוֹהָיו עַל רֵאשׁוֹ; יְחִיד; גֶּבֶר כְּלָבִיא; יְחִידוֹ; עֶקֶד.

28 **נו"ב - אברהם:** אָב זָקֵן; וְצָדִיקוֹ, מוֹלִידוֹ; מִרְחָם מְשֻׁחָר. **יצחק:** בְּנֵךְ יָקָר; נֵר אֱלוֹהָיו עַל רֵאשׁוֹ; נֶלַד זְקִינִים; נְדָמָה לְצָבִי; וְנִתְגַבֵּר כְּלָבִיא; וַיּוֹנֵת אֱלֹם; יְחִידוֹ; בֵּן יְחִידוֹ חֲבִיב; קְלוֹי בְּאֵשׁ; יַחְדָּה תִּבְרַח; צָדִיקוֹ; דְּשׁוּגוֹ; וְאֵלֶם פִּי וְלִשׁוֹנוֹ; אֲבִיוֹנוֹ; עֶקֶד.

29 **נו"א - אברהם:** אָב זָקֵן; וְצָדִיקוֹ; הוֹרוֹ הַמְּנַסָּה; לְבוֹ אֶל כְּפִים נְשָׂא; מִרְחָם מְשֻׁחָר. **יצחק:** בֵּן יָקָר; נֵר אֱלוֹהָיו עַל רֵאשׁוֹ; יְחִיד (פעמיים); הוֹקֵל כְּצָבִי; הַשָּׂה; לְכָבִי לוֹ אֶחְשָׁף; בְּנֵךְ הַנְּבָחָר; אֲזַכְרָתוֹ; הַקְּטָנָתוֹ; תִּמְרָתוֹ; זָכְרוֹן לְפָנָיִךְ בְּשַׁחֵק; בְּצַדִּיק; עֶקֶד.

בנו"א המאוחר השכמת הבוקר זהה לזו שבנוסח הביניים (נו"ב). מעניין שר' אפרים שב לתאר את הלוך הנפש בדרך להר. את ה'גילה' הוא ממיר בתיאור ההליכה התכופה שכולה היענות נטולת ספקות ("בְּמִצְוֹתָ שְׁנִיָּהֶם נִזְדָּדִים / וְאֶחָדָה לֹא מִתְדַדִּים / חָשׂוּ מְאֹד נְמֻדִים", טורים 21-23). בנוסח זה בוחר לתאר את היענות יצחק כעולה מתוך נאום התמסרות נטול רגש שההיגיון והשכל שולטים בו.

רבינו אפרים, שנמנע מלציין שמחה, צער וחרדה בעקדתו, מציין כמספר כול-יודע את האהבה המלווה סיפור זה. בתחילת הפיוט (טור 10) בכל הנוסחים מצוינת אהבתו של אברהם ליצחק ("וְנִפְשׁוּ קְשׁוּתָהּ בְּנִפְשׁוֹ"). בשני הנוסחים המאוחרים מצוינת אהבתם (אהבה הדדית, או אהבה לאל) בסצינת ההליכה להר ("הִלְכּוּ בְּאַהֲבָה כְּלוּלָהּ" נו"ב טור 19; "יַחַד בְּאַהֲבָה כְּלוּלָהּ" נו"א טור 27). מלבד ציוני האהבה שהזכרנו, רק בנוסחים הקדומים של 'אם אפס' (נו"ג ונו"ב) בתוך העלילה מוזכר כיבוש הרחמים: "חַחֲמִיו אָסַף מֵעֲלִיו"; "דְּבִי חַחֲמִיו כְּבֶשׂ אָבִיו" (נו"ג; נו"ב אחרי טור 40).

5. שני הפיוטים מייחסים תפקיד נכבד ל'מראה השכינה'. רכיב סיפורי זה שלידתו במדרש, שימש במקורו כאמצעי לזיהוי ההר הקדוש. בפיוטים אלו הופך מראה השכינה שהוא 'מראה האש' לחוויה דתית העומדת בפני עצמה כשכר להיענות מופלגת. גם כאן ניכרת התפתחותה של מגמה שהחלה בעקדה 'אורי וישעי' של בכור שור והיא הולכת ומתחדדת בפיוטו של ר' אפרים. בכור שור: "יּוֹם הַשְּׁלִשִׁי נִדְּאָה לוֹ זֶהָר / דְּמוֹת כְּבוֹד ה' כְּאֵשׁ אֶכְלֶת בְּרֹאשׁ הָהָר" (טורים 19-20), מראה השכינה מתואר כ'זוהר' ובטור הבא מתבהר שהזוהר הוא "כאש [...] בראש ההר". ר' אפרים בעקדתו בנו"ג (הקדום) מונה את שני האלמנטים: מראה השכינה וראיית ההר: "פְּדַאתֶם תֵּל הָר / הַשְּׁכִילוֹ מִדְּאָה זֶהָר". בנו"ב בוחר ר' אפרים לוותר על מראה השכינה ומציין רק את ההר: "בְּאוֹ אֶל הָר גְּבוּהָ וְנִשְׂא". לעומת זאת, בנו"א המאוחר בוחר בכור שור להתעלם מזיהוי ההר ולהתמקד בחוויה נבואית זו: "דְּאוֹ אֵשׁ תְּלוּלָהּ". חוויה נבואית שאינה מוזכרת במקרא הופכת במדרש אמצעי לזיהוי ההר (ולפיכך היא טפלה לו), והופכת בעקדתו של בכור שור עיקר כאשר זיהוי ההר טפל לחוויית הנבואה. ר' אפרים בנו"ג מספר על ראיית ההר כציון זמן ("פְּדַאתֶם תֵּל הָר") לראיית עמוד האש ("הַשְּׁכִילוֹ מִדְּאָה זֶהָר"), ואילו בנו"א ציין את מראה הנבואה לאחר ההגעה להר.

מלבד הקרבה התמטית, ניכרת הקרבה של הנוסח הקדום (נו"ג) לעקדתו של בכור שור גם ברמה המילולית: בכור שור – "נִדְּאָה לוֹ זֶהָר"; ר' אפרים בנו"ג – "מִדְּאָה זֶהָר". ואילו בנו"א (המאוחר) שאל ר' אפרים מטבע לשון של ר' שמעון בר יצחק: "דְּאוֹ אֵשׁ תְּלוּלָהּ".

6. עם תום עליילת העקדה (אחרי שבועת האל לאברהם) כותב בכור שור: "תְּמִיד אֶפְרוּ צְבוּר לְפָנַי בְּגוֹדֶשׁ" (טור 43). ר' אפרים לא כלל רכיב זיכרון אפרו של יצחק בנו"ג הקדום של עקדתו; אך כלל אותו בנו"ב והד שלו מופיע בנו"א המאוחר. בנו"ב האפר הצבור נזכר בשתי מחרוזות עוקבות: "צִדְקוֹ לְפָנָיו נִזְפֶּת / אָסִיפֶת אֶפְרוֹ נִשְׂאֶת /

לְעֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִשְׁמֶדֶת׃ (נו"ב טורים 55-56) ובטור התוכף: "חֲזָה לְעַד דְּשׁוֹנוֹ". הלשון המדרשית הגולמית: "רואין את אפרו של אבינו יצחק כאילו צבור על גבי המזבח" (תורת כהנים, כתב יד וטיקן 31, עמ' 213) באה בפיוטו של בכור שור: "אֶפְרוֹ צָבּוֹר לְפָנַי בְּגֹדְשִׁי". מוטיב זה הוחלף בנו"ב של ר' אפרים ל"אספת אפרו" במקום אחד ול"דְּשׁוֹנוֹ" במקום אחר. זיכרון האפר המובע ב'אורי וישעי' באמצעות הלשונות "תָּמִיד [...] לְפָנַי" (אורי וישעי) מומר לשלל ביטויים ב'אם אפס' נו"ב: "מְזַפֶּת [...] נִזְפֶּת [...] נִשְׁאֶרֶת [...] לְמִשְׁמֶדֶת [...] חֲזָה לְעַד". ואילו בנוסח האחרון (נו"א) האפר הצבור בגודש ('אורי וישעי'), האסוף ('אם אפס' נו"ב) מתערך והופך לקטורת ועשן: "הֶקְטַרְתּוּ [...] תִּקְדָּתוֹ" (טורים 54-55). הזיכרון נפרש במחרוזת התוכפת להזכרת הקטורת והעשן: "זְכָרוֹן לְפָנַי בְּשֶׁחַק / לְעַד בְּסֶפֶר יוֹחַק / פְּדִית עוֹלָם לֹא יִמְחַק" (טורים 57-59).

7. בפיוט 'אם אפס רובע הקן' מאת ר' אפרים מופיעים שיבוצים מסיפור יוסף ואחיו שבספר בראשית: "יֵשׁ לָנוּ אָב זָקֵן"; "וְנִפְשׁוּ קְשָׁה בְּנִפְשׁוֹ" (טורים 3; 10 בשלושת הנוסחים); "יֵלֵד זְקָנִים" (נו"ב טור 13). לשילוב שיבוצים מתמת יוסף לפיוט העקדה הייתה השפעה רבה על פייטנים שבאו אחריו בחוג בעלי התוספות.³⁰ להחדרת סיפורי יוסף אל תוך פיוטי העקדה תפקיד אקספריסיבי. שיבוצים אלו מעוררים בלב המתפללים את דרמת יוסף הספוגה באהבת אב בחמלה ובגעגועים. בעקדה 'אורי וישעי' של בכור שור החתומה 'יוסף' אין שום שיבוץ מתמת יוסף.

השפעת הפיוט 'אורי וישעי' על הפיוט 'אם אפס רובע הקן'

א. קווי הדמיון הרבים בין שני הפיוטים מרמזים לא רק על העובדה שחוברו באותו אקלים תרבותי (כפי שמוכיח השימוש ההרמזי בפיוטי העקדה של בנימין בר זרח), אלא גם על השפעה של האחד על משנהו.

ב. בדוגמאות רבות מאלו שהובאו, עולה כי פיוטו של ר' אפרים ניחן בתחכום בהשוואה לפיוט 'אורי וישעי' המצטיין בפשטות ראשונית. הדבר ניכר באופן שילוב המוטיבים

30 להלן ארבע עקדות: 'איתן האזרחי השכיל', לר' יהודה בר קלונימוס ממגנצא (גולדשמידט ופרנקל, לקט, עמ' 219-221); 'ה' צדיק יבחן, ר' יואל בר יצחק הלוי מבונא (הברמן, גזירות, עמ' קיא-קיב); 'אמרתו כבד יכבדך, ר' אליעזר בנו [= הראב"ה] (גולדשמידט ופרנקל, לקט, עמ' 56-59); 'את אבותי אני מזכיר, ר' אפרים בר יעקב מבונא (שפיגל, מאגדות העקדה, עמ' תקלח-תקמו). שיבוץ פסוקים מתמת יוסף בעקדות הנזכרות: בפיוט 'איתן האזרחי השכיל', לר' יהודה בר קלונימוס ממגנצא: "אָב זָקֵן וְיֵלֵד זְקָנִים" (טור 12); בפיוט 'ה' צדיק יבחן, ר' יואל בר יצחק הלוי מבונא: "וְיֵלֵד זְקָנִים וְיֵלֵד זְקָנִים"; "וְיֵלֵד זְקָנִים וְיֵלֵד זְקָנִים" (טורים 28; 36; 68); בפיוט 'את אבותי אני מזכיר, ר' אפרים בר יעקב מבונא: "אֶת אֲבוֹתַי אֲנִי מְזַכֵּר" (עיבוד של פסוק מקראי: "אֶת חֲטָאֵי אֲנִי מְזַכֵּר"); "אָב זָקֵן וְיֵלֵד זְקָנִים"; "וְיֵלֵד זְקָנִים וְיֵלֵד זְקָנִים"; "וְיֵלֵד זְקָנִים וְיֵלֵד זְקָנִים" (טורים 4; 1; 60; 73-74); בפיוט 'אמרתו כבד יכבדך שוע והלך, הראב"ה: "לְיֵלֵד זְקָנִים וְיֵלֵד זְקָנִים".

המדרשיים בשני הפיוטים: השימוש בשיבוצים המקראיים אצל ר' אפרים מתוחכם יותר,³¹ וגם הסטיות מהסיפור המקראי בפיוטו של ר' אפרים נועזות יותר.³² כמו כן האמצעים האומנותיים שבהם השתמש ר' אפרים יצירתיים משל בכור שור: המינימליזם הספרותי בפיוטו של ר' אפרים קיצוני³³ וניכרת בו תעוזה רבה בעצם הצבת מדרג הגיבורים כפי שפורט לעיל.

ג. כאמור, לסליחתו של ר' אפרים 'אם אפס' קיימים שלושה נוסחים: נו"א שנמצא במחזורי הסליחות האשכנזיים (בני זמננו) ובמחזוריים הספרדיים, והוא הנוסח המאוחר והמגובש מבין השלושה. קדם לו נו"ב ולשניהם קדם נו"ג (הפותח בטור: "אֵהָל שֶׁכֶּן אִם רָקֵן"). הנוסחים הקדומים של הפיוט מגלים יחס הדוק יותר לסליחה 'אורי וישעי': דוגמאות שעל חלקן עמדנו לעיל: 1. תיאור מראה השכינה ("וַיֵּדָא אֶת הַמָּקוֹם") – ב"אורי וישעי" ו"אם אפס" נו"ג הקדום שימוש בתיבת 'זָהָר'. כתחליף ל'עמוד האש' בנו"ב מוטיב זה נעדר. בנו"א (המאוחר) ביכר בכור שור את מטבע הלשון 'אֵש תְּלוּלָה'. 2. בניית המזבח ("וַיִּבֶן שֶׁם אֲבֵרָהָם אֶת הַמִּזְבֵּחַ") – "וַיִּבְנֶה מִזְבֵּחַ כְּאִישׁ מְהִיר בְּמִלְאֲכָתוֹ" ("אורי וישעי", טור 30). בניית המזבח מופיעה רק בנו"ג הקדום של "אם אפס": 'דְּבוּעַ מִזְבֵּחַ בְּנֶה'; נו"ב ונו"א המאוחרים לא כללו בגרסתם מוטיב זה. 3. זיכרון אפרו של יצחק מצוין ב"אורי וישעי" – אומנם נפקד מקומו בנו"ג הקדום אך הוזכר בנוסח ביניים (נו"ב), ובנוסח המאוחר (נו"א) הופיע רק כהד קלוש: "וַתַּעֲלֶה לָּהּ תַּמְדָּתוֹ". 4. מעמדו של יצחק בסיפור העקדה – ב"אורי וישעי" נתפס אברהם כבעל הניסיון ויצחק מעוצב כילד קטן. ב"אם אפס" בכל נוסחיו יצחק נתפס כבוגר, אולם נו"ג הקדום ביותר מתמקד בצדקת אברהם. בנו"ב יצחק הפך לגיבור העקדה אך דמותו עדיין דמומה. נו"א מעמידו כשווה קומה לאברהם ורק בנוסח זה יצחק נושא נאום התמסרות בוגר. השינוי במעמדו של יצחק בא לידי ביטוי בהרעפת חיוויים ותארים

31 לדוגמה: בחתימת הפיוטים יש פנייה ומבט לאחור מצוקי השעה לזכותו של יצחק הנעקד. בכור שור: "ה' יִרְאֶה לוֹ הַשָּׁה" (טור 56); ר' אפרים: "פָּנֵי הַצֶּאֱן אֶל עֶקֶד" (טורים 63-64). בעוד בכור שור עושה שימוש (יצירתי) בכתוב מפרשת העקדה, ר' אפרים משבץ כתוב רחוק (בר' ל, מ) שאין לו קשר לענייני עקדה, קורבן ופולחן.

32 לדוגמה: שבירת הקונפוגורציה של משא מכשירי הקורבן; במקרא (בר' כב, ו) יצחק נשא עצים ואברהם נשא אש ומאכלת. לפי בכור שור אברהם נשא את כלל מכשירי הקורבן (טור 23); ר' אפרים העמים (עיטר) את יצחק בעצים וגם באש (טור 7). המהלך שעשה ר' אפרים נועז משל בכור שור (שום פלפול לא יכול ליישבו עם פשוטו של מקרא).

33 להלן שתי דוגמאות: א. בסיפור העקדה במקרא משתתפות 'הנפשות' הבאות (לפי סדר הופעתן): האל; אברהם; החמור; שני הנערים; יצחק (המלאך) והאיל. בכור שור השמיט מעקדתו (אורי וישעי) את הנערים, הוא כולל את חבישת החמור, ואת המלאך (אם כי הוא מצמצם את תפקידם של שני האחרונים). ב. בדומה למסופר במקרא, עקדתו של בכור שור כוללת תיאורי זמן: השכמת בוקר וציון היום השלישי; ר' אפרים השמיט מפיוטו את ציוני הזמן. ג. ביטויי שמחה ויראה – "אורי וישעי" מספר על שמחתו ויראתו כפי שהדגמתי, ב"אם אפס רובע הק" (נו"א) יצר ר' אפרים גרסה נטולת תיאורי שמחה וחרדה.

משגיבים כמו שפורט לעיל. 5. ביטויי רגשנות בפיוטים – "אורי וישעי" מספר על שמחה ויראה של אברהם בעת מילוי הצו: "הָדָד וְדָא וְשֵׁשׁ עַל דְּבָרוֹ". גם ב"אם אפס רובע הקן" בנו"ג הקדום (אם כי בלשון יותר מאופקת) נזכרת שמחתו של אברהם. גם בנו"ב מוזכרת שמחת העקדה, אבל המוקד עבר מאברהם ליצחק. אולם בנו"א האחרון יצר ר' אפרים גרסה נטולת תיאורי שמחה וחרדה. 6. שימוש בהרמזים – "אורי וישעי" עושה שימוש רב בהרמזים. נו"א נמנע כמעט לחלוטין משימוש בהרמזים אולם הם שכיחים יותר בנו"ב ונו"ג הקדומים יותר (ראו באפארט). 7. תינוי מצוקות הדור – "אורי וישעי" מאריך מאוד בתיאור מוראות השעה. נו"ב ונו"ג כללו בחרוזיהם (באחת ממחרוזות החתימה) את "עַת הַדְחָק" הנעדר מנו"א; נו"ג הקדום כלל בקשה מהאֵל: "תְּעוֹדֵר רַחֲמֶיךָ בְּטוֹבָךָ" (אחרי טור 60). על הנ"ל נוסף הרמזים המצויים בנו"ב כפי שצוין באפארט (כדוגמת: "זְכוֹר לְבָנֵי אֲבִיוֹנוֹ / אַתּוֹ וְאֵת בְּנוֹ"), כל אלה נעדרים מנו"א המאוחר.³⁴ כל הנתונים האלה מחזקים את ההנחה שפיוט העקדה של בכור שור קדם לפיוט העקדה של ר' אפרים והיווה עבורו מקור השראה ו"נקודת מוצא".

לאור הצגת הנימוקים הלשוניים והתכניים שהובאו לעיל, עולה כי יצירתו של בכור שור – העקדה 'אורי וישעי' (החתימה 'וסף') – קדמה לפיוט העקדה של ר' אפרים – 'אם אפס רבע הקן'.

סיכום

מאמר זה ביקש לדון בשני פיוטי 'עקדה' ('אורי וישעי' ו'אם אפס רובע הקן') בעלי דמיון ז'אנרי רב. שניהם פיוטים בעלי חריזה סטרופית עם סיומת מקראית, המספרים את סיפור העקדה בלשון פשוטה יחסית ובאופן קוהרנטי. פיוטים אלה כוללים תוספות מדרשיות זהות על סיפור העקדה המקראי, וגם ניכר דמיון במעטפת הפיוט, כלומר התחלתם וסופם דומים. כמו כן קיימים שיבוצים מקראיים דומים, וכן יש שימוש בניסוחים ייחודיים לשני הפיוטים שאינם מצויים בפיוטי עקדה אחרים. מריבוי קווי הדמיון סביר להניח כי הפיוט האחד השפיע על משנהו.

מתוך בירור מעמיק עולה ההנחה כי פיוט העקדה מאת בכור שור קדם בזמנו לפיוט העקדה של ר' אפרים מרגנשבורג. הנחה זו התבססה על מספר ממצאים שניתן לסכםם בשני עקרונות עיקריים: האחד: בעקדתו של ר' אפרים 'אם אפס רובע הקן' ניתן לגלות שימוש מתוחכם יותר בכל הנוגע לרכיבים האגדיים והשיבוצים המקראיים שהובאו בטקסט. יש לשער כי ר' אפרים השיל והסיר חלק מהרכיבים או השתמש בלשונות וצירורים מרומזים יותר.

34 הדוגמאות הרבות שעמדנו עליהן גוברות בכמותן ובאיכותן על שלושת המקרים שבהם מגלה דווקא נו"א זיקה ל"אורי וישעי" שהוזכרו, הכוללים שימוש הרמזי במענה אברהם ליצחק.

העיקרון השני נוגע לעובדה כי העקדה 'אם אפס רובע הקן' נכתבה בשלושה נוסחים שונים, כולם כאמור על ידי ר' אפרים. כל הנוסחים בעלי תשתי הקרובה, הן מבחינה סגנונית והן מבחינה תמטית, לפיוטו של בכור שור. בד בבד ניתן להבחין, כפי שהוכחנו, כי במספר מוקדים, כגון העיסוק התמטי בשאלה מיהו גיבור העקדה (אברהם אבינו – ב'אורי וישעי'; יצחק ואברהם ב'אם אפס רובע הקן') – אנו מוצאים את הנוסח הקדום מבין השלושה כקרוב במהותו יותר לעקדתו של בכור שור, 'אורי וישעי'. עובדה זו מחזקת את ההנחה של דגם התפתחותי שבו במהלך יצירת הפיוט 'אם אפס רובע הקן' "התרחק" המחבר ר' אפרים ממוקד השראתו – פיוטו של בכור שור 'אורי וישעי' – באופן כזה שמחד הוא הולך ומחסיר רכיבים הנתונים תחת השפעת הפיוט של בכור שור, ובו-בזמן הוא מתקדם, מבשיל ומייצר נבדלות נרטיבית וסגנונית בצורת הפיוט המתגבשת. כך, בנוסח הראשון שיצר ניכרת קרבה הדוקה לגרסת הפיוט של בכור שור; בנוסח השני שיצר כבר בולטת פעולת ההיבדלות של ר' אפרים וייחודיות סגנונו ותוכנו; ובנוסח השלישי הולך רבי אפרים ומתרחק עוד יותר ממוקד השפעתו עד כדי יצירת פיוט עצמאי בעל אפיונים ייחודיים משלו.

אם נבחן את נקודת המבט ההפוכה, שבה מוצב הפיוט 'אם אפס רובע הקן' כקדום יותר ל'אורי וישעי', הרי שמן הממצאים שהצגנו נראית אפשרות זו כפחות מסתברת משתי סיבות מרכזיות:

האחת – העובדה שהוכחה לעיל היא כי כל שלושת הנוסחים השונים של פיוטי 'אם אפס רובע הקן' נתונים בקווי דמיון לפיוט 'אורי וישעי', כלומר בשלושתם יש זיקות שונות לפיוטו של בכור שור, 'אורי וישעי'. כמו כן הראינו כי חלק מהזיקות הן ייחודיות לכל נוסח ונוסח. מכאן עולה כי כדי שבכור שור יושפע ב'אורי וישעי' מפיוטו של ר' אפרים את סך כל ההשפעות שמצאנו, הרי שיש להניח כי החזיק לנגד עיניו את שלושת הנוסחים השונים של הפיוט 'אם אפס רובע הקן' (הנחה זו מקפלת בתוכה את ההשערה כי לשם כך היו שלושת הנוסחים זמינים לפניו). סברה זו אומנם אינה בלתי אפשרית, אבל סבירותה נמוכה מבחינה ריאלי. יותר מזה, סברה זו מצביעה על דגם עבודה מסובך שבו עובד בכור שור על פיוטו תוך עיון מקביל בשלושה נוסחים שונים של 'אם אפס רובע הקן'. מתקבל יותר על הדעת שר' אפרים, בחברו את שלושת נוסחיו, שב ועיין בפיוטו של בכור שור תוך שהוא דוגם רכיבים דומים, מחסיר ומוסיף משלו.

סיבה נוספת לשלילת האפשרות כי בכור שור הושפע מפיוטו של ר' אפרים נעוצה בשיבוץ פסוקים ממחזור סיפורי יוסף בשני הפיוטים. ר' אפרים בפיוט 'אם אפס רובע הקן' הוא הראשון לשבץ כתובים מתוך מחזור סיפורי יוסף בפיוט עקדה. לבחירה פואטית זו הייתה השפעה רבה על פיוטי עקדה שנתחברו אחריו, פיוטים שאינם קשורים לדינונו, פיוטים של תלמידיו ותלמידי תלמידיו. מבדיקה מקיפה עולה כי לא פחות מארבעה פייטנים משלבים בעקדויותיהם שיבוצים מתוך מחזור סיפורי יוסף. מאידך, בעקדה 'אורי וישעי' מאת בכור שור לא נמצא כלל שיבוץ הנוגע לתמת יוסף. אם בכור שור הוא שהושפע מר' אפרים, הרי שהיינו מצפים למצוא גם בפיוט שלו פסוקים מסיפורי יוסף, קל וחומר לנוכח שמו של

הפייטן וחתירתו בשמו 'יוסף'. גם ממצא זה מחליש את הסבירות כי בכור שור השתמש בעקדה 'אם אפס רובע הקן' לחיבור עקדתו 'אורי וישעי'. ולפיכך נותרה האפשרות שכפי הנראה ר' אפרים הוא שינק מפיוטו של בכור שור.

מסקנת המחקר המובא כאן עשויה לשפוך אור גם על שאלת שנת לידתו של בכור שור; והרי רבו הדעות בנוגע לשאלה זו כך שמנעד השנים נע על פני כעשרים שנה (1120-1140). המסקנה של מחקר זה היא כי ר' אפרים [מזקני תלמידיו של ר' תם, שמועד לידתו (1110) אכן ידוע] השתמש ביצירתו של בכור שור, ומסקנה זו יש בה גם כדי לשמש טיעון בידי אלה המבקשים להקדים את זמן לידתו של בכור שור. ככל שנאחר את שנת לידתו של בכור שור יוצא שפער הגיל בין שני הפייטנים הנידונים גדל, והלא פער גיל גדול בין השנים מקטין את הסבירות כי הזקן מביניהם יסתייע ביצירתו של הצעיר.

ביבליוגרפיה

מקורות:

בר, עבודת ישראל =

י' בער (מחבר מסדר ומגיה), סדר עבודת ישראל, ברלין תרצ"ז

גולדשמידט, י"כ =

ד' גולדשמידט (מגיה מעבד ומבאר) מחזור לימים הנוראים: לפי מנהג אשכנז לכל ענפיהם כולל מנהג אשכנז (המערבי) מנהג פולין ומנהג צרפת לשעבר, כך ב יום כפור, ירושלים תש"ל

גולדשמידט, ליטא =

ד' גולדשמידט (מגיה ומבאר), סדר הסליחות: כמנהג ליטא וקהילות הפרושים בארץ ישראל, ירושלים תשכ"ה

גולדשמידט, פולין =

ד' גולדשמידט (מגיה ומבאר), סדר הסליחות: כמנהג פולין ורוב הקהילות בארץ ישראל, ירושלים תשכ"ה

גולדשמידט, ר"ה =

ד' גולדשמידט (מגיה מעבד ומבאר) מחזור לימים הנוראים: לפי מנהג אשכנז לכל ענפיהם כולל מנהג אשכנז (המערבי) מנהג פולין ומנהג צרפת לשעבר, כך א ראש השנה, ירושלים תש"ל

גולדשמידט ופרנקל, לקט =

ד' גולדשמידט (אסף מכתבי יד) וא' פרנקל (מגיה מעבד ומבאר), לקט פיוטי סליחות: מאת פיטני אשכנז וצרפת, ירושלים תשנ"ג

הברמן, גזירות =

א"מ הברמן (מוציא לאור על פי כתבי יד ודפוסים יקרים), ספר גזירות אשכנז וצרפת: דברי זכרונות מבני הדורות שבתקופת מסעי הצלב ומבחר פיוטיהם, ירושלים תש"ז

הברמן, פיוטי ר' יוסף =

א"מ הברמן, "פיוטי ר' יוסף ב"ד יצחק מאורלייני"ש", תרביץ ט (תרצ"ח), עמ' 323-342

הברמן, רבינו אפרים =

א"מ הברמן, פיוטי רבינו אפרים ב"ד יעקב מרגנשבורק, (מתוך הספר הרביעי של ידיעות המכון לחקר השירה העברית בירושלים) ברלין-ירושלים תרצ"ח

ירדן, רשב"ג =

ד' ירדן, שירי הקדש לרבי שלמה אבן גבירול על פי כתבי יד ודפוסים עם פירוש מקורות גרסאות, מבוא מפתחות מילון וביבליוגרפיה, ירושלים תשמ"ז

כהן, מקראות גדולות =

מ' כהן (הדרה ועריכה מדעית), מקראות גדולות הכתר: ההדרה מדעית על פי כתבי יד עתיקים : נוסח המסורה המדויק של המקרא עם מסורה גדולה ומסורה קטנה על פי "כתר ארם צובה" ונלווים אליו תרגומים ארמיים על פי נוסחם של כתבי יד תימניים מדויקים, פירושים - מבחר של פירושים פרי עטם של מפרשי הפשט מימי הביניים על פי כתבי היד העתיקים, עין המסורה - ביאור ומראי מקומות לכל הערות המסורה של כתר ארם צובה, רמת גן תשע"ב

מנחם ב"ר יוסף, סדר טרויאש =

מ' ב"ר יוסף, סדר טרויאש, עורך: מ"צ וייס, פראנקפורט דמיין תרס"ה (ד"צ ירושלים תשכ"ח)

נבו, בכור שור =

י' נבו, פירושי רבי יוסף בכור שור על התורה / יו"ל על-פי כתב-יד, עם מבוא, ציוני מקורות, מקבילות, הערות, ביאורים והשלמות מרבתינו בעלי התוספות, ירושלים תשנ"ד

ספרא =

תורת כהנים (ספרא): סדר אליהו רבה וזוטא, כתב יד וטיקן 31, ירושלים תשל"ב

פרנקל, פיוטי יחיאל =

א' פרנקל (מוציא לאור), פיוטי ר' יחיאל בר אברהם מרומא: אבי ר' נתן בעל הערוך, ירושלים תשס"ז.

פרנקל, סוכות =

י' פרנקל (מגיה מעבד ומבאר), מחזור סוכות: לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם כולל מנהג אשכנז (המערבי) מנהג פולין ומנהג צרפת לשעבר על פי שיטתו של ד"ר גולדשמידט, ירושלים תשמ"א

פרנקל, פסח =

י' פרנקל (מגיה מעבד ומבאר), מחזור פסח: לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם כולל מנהג אשכנז (המערבי) מנהג פולין ומנהג צרפת לשעבר על פי שיטתו של ד"ר גולדשמידט, ירושלים תשנ"ג

מרגליות ורוזנטל, ספר הישר =

א"ז מרגליות (מתקן ומגיה) וש"פ ראזענטהאל (מעיר), ספר הישר: חלק השאלות והתשובות לרבנו תם לרבנו תם מדויק ומזוקק על פי כתב יד, ברלין תרנ"ח

תיאודור-אלבק, בראשית רבה =

י' תיאודור וח' אלבק, מדרש בראשית רבא : על פי כתב יד בבריטיש מוזיאום, עם שינויי נוסחאות משמונה כתבי יד אחרים ומדפוסים ראשונים ופירוש מנחת יהודה , ירושלים תשכ"ה

מחקרים:

אורבך, תוספות =

א"א אורבך, בעלי התוספות: תולדותיהם, חיבוריהם, שיטתם, ירושלים תשמ"ז

אליצור, בבכי או בשמחה =

ש' אליצור, "עקדת יצחק: בבכי או בשמחה? השפעת מסעי הצלב על הסיפור המקראי בפיוטים", עט הדעת א (תשנ"ז), עמ' 15-35

אשל ולביא, זיהוי =

ב' צ' אשל ות' לביא, "לשאלת זיהוי 'יוסף' מחבר הפיוט 'ה' אורי וְיִשְׁעִי", חמדעת י (תשע"ז-תשע"ח), עמ' 141-175

יעקבס, בכור שורו =

י' יעקבס, בכור שורו הדר לו: ר' יוסף בכור שור בין המשכיות לחידוש, ירושלים תשע"ז

לביא, קריאה ספרותית =

ת' לביא, "קריאה ספרותית בפיוט 'אלוהים ממכון שבתך'", מחקרי גבעה ד (תשע"ז-תשע"ז), עמ' 203-222

סגל, פרשנות המקרא =

מ"צ סגל, פרשנות המקרא: סקירה על תולדותיה והתפתחותה, ירושלים תשי"ב

ספטימוס, חננתו =

ד' ספטימוס, "חננתו למאה פרי": מן הפיוט הקדום אל התלמוד הבבלי, לשוננו, סא (תשס"ט), עמ' 79-95.

פריאל, חזקוני =

י' פריאל, דרכו הפרשנית של ר' חזקיה בן מנוח (חזקוני) בפירושו לתורה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן תש"ע

פרנקל, שעיר וחוננו =

א' פרנקל, "שעיר וחוננו סערוני": מלכויות וגזרותיהן בפיוטי איטליה הקדומים", תרביץ פב (תשע"ד), עמ' 269-317

צונץ, ספרות =

L. Zunz, *Literaturgeschichte der Synagogalen Poesie*, Berlin 1865

שפיגל, מאגדות העקדה =

ש' שפיגל, "מאגדות העקדה: פיוט על שחיטת יצחק ותחייתו לר' אפרים מבונא, בתוך: ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, ש' ליברמן (עורך), ניו יורק, תש"י, עמ' תעא-תקמז

